

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

О. О. ЩИПАНОВА, І. В. БОЛОКАН

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО (ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА)

**Методичні рекомендації та завдання до практичних занять
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Право»
в 2 частинах. Частина 1**

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № 10 від 28 травня 2024 р.

Запоріжжя
2024

УДК 347+347.6](076.5)
Щ 841

Щипанова О. О., Болокан І. В. Цивільне право (Загальна частина) : методичні рекомендації та завдання до практичних занять для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Право» : в 2 ч. Ч. 1. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2024. 60 с.

Методичні рекомендації містять плани теоретичних питань, винесених на обговорення на практичних заняттях, переліки основних термінів і понять, необхідних для опанування кожної теми, контрольні питання для самоперевірки засвоєння матеріалу, завдання для самостійної підготовки здобувачів (порівняльні таблиці, схеми, ситуаційні завдання-кейси тощо), теми для підготовки презентації, а також методичні рекомендації до вивчення теоретичного матеріалу та виконання кожного виду робіт. Також надаються переліки нормативно-правових актів, основної і додаткової навчальної, навчально-наукової літератури, інформаційних ресурсів.

У виданні висвітлено програмний матеріал змістових модулів «Загальні положення цивільного права», «Правовий статус учасників цивільних правовідносин», «Об'єкти цивільних правовідносин», «Механізм реалізації та захисту цивільних прав та виконання обов'язків», «Теорія правочинів», а також «Загальні положення про цивільно-правові строки та відповідальність», які вивчаються здобувачами другого року навчання у першому (осінньому) семестрі.

Для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Право».

Рецензент

Т.О. Коломоєць, доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету ЗНУ

Відповідальний за випуск

Д.О. Єрмоленко, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права ЗНУ

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Зміст практичних занять.....	9
Практичне заняття 1	9
Тема 1. Цивільне право як галузь права.....	9
Тема 2. Цивільне правовідношення.....	15
Практичне заняття 2	18
Тема 3. Фізичні особи як суб'єкти цивільного права.....	18
Практичне заняття 3	23
Тема 4. Юридичні особи як суб'єкти цивільного права.....	23
Тема 5. Держава та територіальні громади як учасники цивільних правовідносин.....	27
Практичне заняття 4	30
Тема 6. Об'єкти цивільних правовідносин.....	30
Практичне заняття 5	34
Тема 7. Здійснення та захист цивільних прав, виконання цивільних обов'язків.....	34
Тема 8. Представництво та довіреність.....	39
Практичне заняття 6	42
Тема 9. Правочини в цивільному праві.....	42
Тема 10. Недійсність правочинів.....	45
Практичне заняття 7	48
Тема 11. Строки та терміни в цивільному праві. Позовна давність.....	48
Тема 12. Цивільно-правова відповідальність.....	50
Словник основних термінів.....	53
Рекомендована література.....	57

ПЕРЕДМОВА

«Цивільне право» як одна з фундаментальних навчальних дисциплін, належить до циклу обов'язкових освітніх компонентів циклу професійної підготовки спеціальності «Право» та вивчається протягом двох років.

Мета курсу «Цивільне право» (Загальна частина) полягає у формуванні у здобувачів інтересу до набуття ґрунтовних спеціальних знань у сфері професійної підготовки із правового регулювання цивільних правовідносин, змісту та сутності основних правових інститутів цивільного права, основних теоретичних положень сучасної цивілістичної науки та тенденцій її розвитку. Метою курсу також є формування у здобувачів компетентностей щодо правильного розуміння і тлумачення змісту цивільно-правових актів, необхідних для застосування у практичній діяльності, сприяння розвитку творчого правового мислення. Отже, загальною метою курсу є досягнення всебічного глибокого розуміння здобувачами природи й сутності цивільно-правових відносин, підготовка до практичної діяльності висококваліфікованих фахівців, формування творчої особистості майбутніх юристів.

Основними **завданнями** вивчення дисципліни «Цивільне право» (Загальна частина) є:

- засвоєння здобувачами теоретичних знань про поняття і основні інститути цивільного права (цивільні правовідносини, правовий статус суб'єктів, об'єкти цивільних правовідносин, здійснення і захист цивільних прав, виконання цивільних обов'язків, представництво, правочини, позовну давність, цивільно-правову відповідальність), їх правове регулювання, правила застосування та механізми захисту;

- набуття здобувачами теоретичних знань, умінь і компетентностей із застосування положень цивільного права для реалізації суб'єктивних прав, виконання обов'язків, а також захисту цивільних прав та інтересів суб'єктів цивільних правовідносин;

- формування у здобувачів практичних навичок складання цивільно-правових документів, необхідних для використання у практичній діяльності;

- формування навичок самостійного критичного мислення, юридичного аналізу проблемних питань цивільного законодавства та практики його застосування.

Позитивним результатом вивчення навчальної дисципліни є отримання здобувачами загальних та спеціальних **компетентностей** та досягнення кінцевих програмних результатів, які визначаються робочою програмою навчальної дисципліни, зокрема:

- ІК. здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі професійної правничої діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування правових доктрин, принципів і правових інститутів і характеризується комплексністю та невизначеністю умов;

- ЗК1. здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу;

- ЗК2. здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях;

- ЗК3. знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності;
- ЗК6. навички використання інформаційних і комунікаційних технологій;
- ЗК7. здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями;
- ЗК12. здатність усвідомлювати рівні можливості та гендерні проблеми;
- СК3. повага до честі і гідності людини як найвищої соціальної цінності, розуміння їх правової природи;
- СК4. знання і розуміння міжнародних стандартів прав людини, положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також практики Європейського суду з прав людини;
- СК7. здатність застосовувати знання завдань, принципів і доктрин національного права, а також змісту правових інститутів;
- СК8. знання і розуміння особливостей реалізації та застосування норм матеріального і процесуального права;
- СК11. здатність визначати належні та прийнятні для юридичного аналізу факти;
- СК12. здатність аналізувати правові проблеми, формувати та обґрунтовувати правові позиції;
- СК13. здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності;
- СК14. здатність до консультивання з правових питань, зокрема, можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів, відповідно до вимог професійної етики, належного дотримання норм щодо нерозголошення персональних даних та конфіденційної інформації;
- СК15. здатність до самостійної підготовки проєктів актів правозастосування;
- СК16. здатність до логічного, критичного і системного аналізу документів, розуміння їх правового характеру і значення.

Навчальна дисципліна «Цивільне право» (Загальна частина) пов'язана як з теоретико-юридичними, так і галузевими юридичними науками. Насамперед, вона спирається на фундаментальні розробки «Теорії держави та права» (ППН 1), зокрема на положення про предмет і метод правового регулювання, вчення про норму права та правовідносини, тлумачення та застосування нормативних актів тощо. Простежується також зв'язок з «Конституційним правом» (ППН 4), оскільки в основі регулювання приватно-правових засад лежить конституційний принцип визнання людини, її прав і свобод найвищою соціальною цінністю, тому спираючись на отриманні знання, здобувачі поглиблено вивчають відповідні цивільно-правові норми. Вивчення основних положень правового регулювання особистих немайнових прав фізичних осіб базується на раніше отриманих здобувачами знаннях з дисципліни «Права та обов'язки людини і громадянина в Україні» (ЗП 6), але акцентує увагу на приватно-правому аспекті їх правового регулювання, реалізації та захисту. Навчальна дисципліна «Судові та правоохоронні органи України» (ППОП 5) є

основою для подальшого вивчення цивільно-правових механізмів та способів захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб в курсі цивільного права. Оскільки одним із учасників цивільних правовідносин є територіальні громади, правовий статус яких вивчається в курсі «Муніципального права» (ППОП 9), «Цивільне право» вивчає особливості участі даних публічно-правових утворень у цивільних правовідносинах.

Однією з форм вивчення навчальної дисципліни «Цивільне право» є практичні заняття. Вони спрямовані на поглиблене вивчення навчальної дисципліни та опанування її основних теоретичних засад. Це вид навчального заняття, в якому викладач організовує обговорення здобувачами питань програмного матеріалу.

Мета практичних занять з дисципліни «Цивільне право» (Загальна частина) – допомогти здобувачам опанувати курс цивільного права, засвоїти його фундаментальні теоретичні положення, набути навички правильного застосування норм цивільного законодавства.

У ході підготовки до практичних занять здобувачі повинні засвоїти загальні засади правового регулювання цивільно-правових відносин, опанувати юридичний інструментарій, навчитися самостійно аналізувати норми цивільного законодавства, оволодіти основними навичками практичного застосування цивільно-правових норм.

У процесі роботи на практичних заняттях, при обговоренні теоретичних питань та аналізі практичних ситуацій, здобувачі також мають навчитися формулювати і викладати свої думки, робити висновки, аналізувати положення цивільного законодавства України. Практичні заняття мають сприяти розвиткові творчої самостійності здобувачів, поглибленню їх інтересу до науки і наукових досліджень, розвиткові культури мовлення, формуванню навичок публічного виступу, участі в дискусії.

Практичні заняття є також важливою формою контролю знань здобувачів вищої освіти.

Основою ефективної підготовки здобувача до практичного заняття є вивчення лекційного матеріалу та самостійна робота.

Самостійну підготовку варто розпочинати з опанування тексту відповідної лекції (якщо тема не була винесена на самостійне опрацювання), потім ознайомитися з положеннями підручників та навчальних посібників, за потреби законспектувати в зошит самопідготовки відповідний теоретичний матеріал. Для забезпечення найефективнішої підготовки далі наводиться перелік підручників та навчальних посібників, які варто використовувати для опанування положень кожної з тем. Зазначений перелік літератури не є вичерпним. Бажано використовувати і інші джерела, в тому числі періодичні видання, адже опанування положень курсу передбачає й розуміння сутності його дискусійних доктринальних положень.

При підготовці до практичного заняття обов'язково слід використовувати першоджерела регулювання цивільних відносин – Цивільний кодекс України та інші нормативно-правові акти, запропоновані до кожної теми. При цьому

необхідно використовувати останні редакції нормативно-правових актів з урахуванням внесених змін і доповнень на момент ознайомлення. Для цього слід використовувати сайт Верховної Ради України розділ «Законодавство України» (URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main>).

Опрацьовувати підручники, навчальні посібники, нормативно-правові акти, їх коментарі треба уважно, всебічно та критично аналізувати прочитане. Зустрівши нове, незрозуміле слово, необхідно з'ясувати його зміст у словнику. Не зробивши цього, існує вірогідність неправильного сприйняття його значення, фраз або і всього тексту. Для запобігання цьому при самопідготовці варто використовувати термінологічні, тлумачні словники, юридичні енциклопедії. Якщо ж важко зрозуміти текст певної правової норми Цивільного кодексу України, варто звернутися до відповідних положень науково-практичних коментарів, перелік яких також наводиться у переліку літератури.

Готуючись до практичного заняття необхідно звернути увагу на *визначення ключових понять і термінів*, які слід вивчити, а якщо потрібно – додатково внести до електронного конспекту або зошиту для самопідготовки. До такого конспекту-словника варто звертатися перед практичним заняттям, при підготовці до контрольних робіт, перед тестуванням або складанням заліку (а також екзамену у другому семестрі) з метою повторення основних визначень та дефініцій навчальної дисципліни.

Також, опановуючи нову тему, варто повторити теоретичні положення правових категорій, що належать до раніше вивчених тем, якщо вони перебувають у логічному взаємозв'язку з питаннями, що вивчаються.

Про належне засвоєння теоретичного матеріалу свідчить можливість здобувача надати розгорнуті відповіді на запропоновані до кожної теми *питання для самоконтролю*, якими в процесі підготовки не слід нехтувати.

При складанні *порівняльних таблиць* необхідно врахувати, що порівняння визначених у завданні правових категорій повинно бути здійснене на підставі критеріїв, які слід віднайти самостійно. Отже, таблиця має складатися з декількох стовпчиків, першим з яких завжди буде критерій для порівняння. Слід враховувати також те, що критерії для порівняння повинні бути спільними для усіх юридичних категорій, що порівнюються. Поширеною помилкою є рознесення тексту у колонки, зміст яких жодним чином не співвідноситься між собою та не відповідає обраному критерію. Також в таблиці повинні міститися посилання на норми чинного законодавства, які мають бути зазначені щодо кожного твердження, що наводиться, а не щодо таблиці в цілому.

При *виконанні схем* слід врахувати, що схема (малюнок) має повною мірою розкривати сутність юридичної категорії, а отже бути змістовною, навантаженою окремими елементами та містити текстуальне наповнення (визначення, характеристики ознак тощо). Кожен з елементів схеми повинен мати посилання на норми чинного законодавства, якими обґрунтовуються її положення.

При виконанні таких видів практичних завдань як *складання кейсів, наведення прикладів, пошук правових норм у нормативно-правових актах*,

важливо пам'ятати, що при наданні відповіді слід вказати не лише номер статті (її частини чи пункту, якщо такі є), якою обґрунтовується відповідь, але й навести текст самої правової норми (статті, її частини, пункту, абзацу тощо), на яку робиться посилання. При складанні *переліків нормативно-правових актів* їх необхідно розташувати за критерієм юридичної сили, правильно оформити вихідні данні та додати посилання на URL-адреси актів на сайті Верховної Ради України.

При вирішенні наявних *ситуаційних кейсів* (задач) потрібно проаналізувати умови фабули. Логічному і нормативному обґрунтуванню повинен відповідати кожний висновок, зроблений при відповіді. Не слід робити загальних висновків, що лише констатують факт порушення закону. Обов'язково потрібно визначити правові наслідки такого порушення.

Презентація, яка зазвичай виконується у форматі Power Point, повинна поєднувати теоретичний та практичний матеріал теми. Бажано, щоб матеріал був викладений схематично, а не являв собою масив тексту. Крім того, кожен слайд обов'язково має містити посилання на норми чинних нормативно-правових актів, якими обґрунтовується наведений матеріал. Орієнтовна кількість слайдів – до 20, але при цьому зміст теми має бути розкритий повністю. Максимальна кількість слайдів не обмежується. Однак, слайди, що містять лише назву теми, відомості про автора, план, назви підрозділів (окремих питань), перелік літератури – в загальну кількість не враховуються. Останній слайд повинен містити перелік літератури та нормативно-правових актів, які були використані при підготовці презентації.

Контроль якості опанування навчального матеріалу на практичному занятті може відбуватись у різних формах: доповіді здобувача, співбесіди, загальногрупової дискусії, демонстрації здобувачем самостійно підготованих презентаційних матеріалів, проведення письмових контрольних робіт, термінологічних диктантів, виконання інтерактивних завдань тощо. Презентації, теми для виконання яких запропоновані до кожної теми курсу, можуть заслуховуватися і обговорюватися на практичному занятті або перевірятися викладачем після його проведення.

На практичні заняття виносяться теоретичні питання, обов'язкові для обговорювання. Виконання додаткових практичних завдань (підготовка презентаційних матеріалів, розв'язання ситуаційних кейсів, задач, підготовка порівняльних таблиць, складання схем, переліків нормативно-правових актів тощо) визначається викладачем при оголошенні завдання на наступне практичне заняття.

Практичні завдання повинні бути виконані здобувачем особисто і самостійно. Якщо у письмовій роботі наявний повний або частковий плагіат, компіляції, то такі відповіді оцінюватимуться у 0 балів. Дотримання принципу академічної доброчесності є обов'язковим.

ЗМІСТ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1

ТЕМА 1: ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА

Мета практичного заняття: засвоєння, поглиблення та закріплення знань про предмет, метод та принципи цивільно-правового регулювання суспільних відносин, джерела цивільного права, систему цивільного законодавства, а також особливості цивільних правовідносин, їх структуру, види, підстави виникнення, зміни та припинення.

□ □ Питання для обговорення

1. Поняття цивільного права та його місце в системі права.
2. Предмет та метод цивільного права України.
3. Принципи та функції цивільного права України.
4. Система цивільного права України.
5. Співвідношення цивільного права з іншими галузями права України.
6. Поняття та види джерел цивільного права. Співвідношення цивільного права і цивільного законодавства.
7. Поняття та система актів цивільного законодавства. Дія актів цивільного законодавства у просторі, часі та за колом осіб. Застосування актів цивільного законодавства за аналогією.
8. Роль звичаїв ділового обороту в регулюванні цивільних правовідносин.

□ □ Основні терміни і поняття

Приватне право, публічне право, цивільне право в об'єктивному розумінні, цивільне право в суб'єктивному розумінні, цивілістика, предмет цивільного права, особисті немайнові права, майнові права, юридична рівність учасників цивільних відносин, вільне волевиявлення учасників цивільних відносин, майнова самостійність учасників цивільних відносин, метод цивільно-правового регулювання, диспозитивність, принципи цивільного права, принцип неприпустимості свавільного втручання осіб, державних органів, їх службових та посадових осіб у сферу особистого життя людини, принцип неприпустимості позбавлення права власності, принцип свободи договору, принцип свободи підприємницької діяльності, яка незаборонена законом, принцип судового захисту цивільного права та інтересу, принцип справедливості, добросовісності, розумності, функції цивільного права, система цивільного права, норма права, цивільно-правовий інститут, підгалузь права, галузь права, джерела цивільного права, цивільне законодавство, нормативно-правовий договір, пойменованний договір, непойменованний договір, міжнародний договір, правовий звичай, цивілістика, правова колізія, аналогія закону, аналогія права.

Методичні рекомендації до вивчення теми

Ця тема є вступною до вивчення курсу. Її опанування потребує значної уваги, оскільки вона досить важка для сприйняття. Ретельне оволодіння матеріалом цієї теми є надзвичайно важливим, адже знання про предмет, метод, систему, принципи цивільного права, є необхідним підґрунтям для подальшого вивчення основ цивілістики.

Здобувачі повинні з'ясувати, що цивільне право – галузь права, тобто сукупність правових норм, які регулюють майнові та особисті немайнові відносини на засадах юридичної рівності сторін. Метою цивільного права є захист приватних інтересів.

Цивільне право, як зазначено у ст.1 ЦК України, регулює особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Отже, предмет цивільного права становлять особисті немайнові та майнові відносини, учасники яких виступають як приватні особи (тобто діють на засадах юридичної рівності).

Перевагу у приватному праві мають диспозитивні норми, які дозволяють при регулюванні відносин виходити з суб'єктивного розсуду учасників цих відносин.

Готуючись до практичного заняття необхідно звернути увагу і на метод правового регулювання в цивільному праві. Метод цивільного права включає цивільно-правові засоби формування поведінки учасників цивільних правовідносин. Ознаки методу відображені в загальному юридичному становищі суб'єктів, у диспозитивних началах цивільного законодавства, в особливостях цивільно-правових санкцій.

Загально-юридичне положення суб'єктів – це знаходження їх в рівному становищі один до одного, коли кожна сторона має свій комплекс прав і обов'язків. Диспозитивність проявляється у тому, що учасники можуть діяти на свій розсуд, вирішуючи питання щодо прав та обов'язків на власний розсуд. Особливості цивільно-правових санкцій проявляються у відновленні правового становища, яке існувало до порушення права; відшкодуванні збитків.

Суб'єктами цивільного права є фізичні та юридичні особи. Разом з тим, у цивільних правовідносинах можуть брати участь також і держава, територіальні громади, інші суб'єкти (ч.2 ст.2 ЦК України). Для останніх притаманним є те, що вступаючи в цивільні відносини, ці суб'єкти мають рівне юридичне становище з іншими.

Отже, цивільне право є галуззю приватного права, суб'єктам якої притаманні юридична рівність, майнова самостійність і диспозитивність (можливість цільного вибору варіанту поведінки). Зазначені особливості є кваліфікуючими ознаками методу цивільно-правового регулювання.

Стаття 3 ЦК України містить перелік принципів цивільного права. Здобувачі повинні вміти охарактеризувати кожен з принципів, розкрити їх сутність. Слід також звернути увагу на функції сучасного цивільного права,

розкрити їх види. Функції в цивільному праві поділяються на регулятивну; охоронну; попереджувально-виховну; попереджувально-стимулюючу.

Цивільне право пов'язане з іншими галузями права, тому слід показати, як співвідноситься цивільне право з такими галузями права, як сімейне, господарське, адміністративне, трудове, фінансове, кримінальне тощо.

Цивільне право прийнято ділити на дві частини: загальну і особливу. Загальну складають норми, що містять положення про предмет та метод правого регулювання, підстави виникнення цивільних прав та обов'язків, здійснення та захист цивільних прав, суб'єктів та об'єкти цивільних прав, правочини, представництво і довіреність, строки і терміни, позовну давність, особисті немайнові права фізичних осіб, речове право, право інтелектуальної власності, загальні положення про зобов'язання. Особлива частина складається з окремих видів зобов'язань (договірні зобов'язання, зобов'язання з односторонніх дій, недоговірні зобов'язання, зокрема, делікти та зобов'язання з набуття, збереження майна без достатніх правових підстав) та спадкового права.

Готуючись до практичного заняття, насамперед, слід чітко з'ясувати відмінність цивільного права від цивільного законодавства. Здобувачі повинні розуміти, що таке система цивільного законодавства і з яких елементів вона складається. Слід зауважити, що система джерел цивільного права не зводиться до системи нормативно-правових актів, що регулюють цивільні відносини, а є значно ширшою, включає також правові звичаї та нормативні договори.

Цивільне законодавство є найбільш розгалуженим джерелом цивільного права. Належить запам'ятати, що цивільне законодавство є сукупністю нормативних актів, що регулюють цивільні відносини. Цивільне законодавство є зовнішньою формою цивільного права. Оскільки цивільним правом регулюється надзвичайно широкий масив суспільних відносин, то і система цивільного законодавства є надзвичайно розгалуженою, тобто такою, що містить багато складових частин.

Готуючись до практичного заняття, слід ознайомитися з відповідними положеннями Конституції України, яка визначає зміст і основні засади інших цивільних законів та підзаконних актів, розглянути Цивільний кодекс України та його структуру, визначити та проаналізувати інші цивільні нормативно-правові акти та встановити їх ієрархію.

Слід пам'ятати, що основу цивільного законодавства становить Конституція України, яка заклала основні вихідні засади цивільно-правового регулювання. Конституція визначає правовий статус державних органів, містить невичерпний перелік базисних прав і свобод людини і громадянина, деякі з яких розкриваються у ЦК України (особисті немайнові права, право власності та ін.), закладає інші підвалини для регулювання цивільних відносин (статті 13, 14, 21, 23, 24, 27-29, 31, 32, 41, 85, 92, 116, 142, 143).

Після Конституції вищу юридичну силу мають Закони України, серед них основним є Цивільний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 16.01.2003 р. (набув чинності з 01.01.2004 р.). Він складається з 6 книг, 90 глав,

1308 статей. Велике значення для регулювання цивільних відносин мають також Сімейний кодекс України, Житловий кодекс України, Земельний кодекс України. Цивільні відносини регулюють також Закони України. Елементами структури цивільного законодавства є і підзаконні акти: Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України. Міністерства та державні комітети видають накази та розпорядження, затверджують інструкції, правила тощо. До системи цивільного законодавства належать також локальні акти – статuti та установчі договори підприємств, розпорядження та рішення місцевих органів виконавчої влади і місцевого самоврядування.

Особливим джерелом у системі цивільного законодавства є міжнародні договори України. З одного боку, вони є джерелом міжнародного права, адже приймаються за взаємною згодою хоча б двох суб'єктів міжнародного права. З іншого боку, згідно ст.10 Конституції України за умови ратифікації тексту міжнародного договору Верховною Радою України, останній автоматично стає частиною національного законодавства.

Важливе значення має питання дії цивільного законодавства у часі, просторі і за колом осіб. Здобувачі повинні знати, з якого часу набувають чинності закони України, нормативно-правові акти Верховної Ради, Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств, інших органів виконавчої влади.

Елементом структури джерел цивільного права є також правовий звичай, зокрема звичай ділового обороту. Аналіз ст.7 ЦК України дає підстави для висновку, що однією з особливостей звичаю як джерела є те, що він не може суперечити актам цивільного законодавства і договору.

З курсу теорії права здобувачі вже повинні знати, що таке аналогія права і аналогія закону, тому тепер необхідно з'ясувати як вона може бути застосована до цивільного законодавства.

□□ Питання для самоконтролю

1. Які відносини регулює цивільне право?
2. У чому полягає відмінність майнових та особистих немайнових відносин?
3. Які ознаки має метод цивільно-правового регулювання?
4. Які основні принципи цивільного права? У чому полягає їх зміст?
5. Які основні функції виконує цивільне право?
6. Яке місце цивільного права в системі права України?
7. Як співвідноситься цивільне право з іншими галузями права України?
8. У чому полягають відмінності цивільного та сімейного права?
9. Які джерела цивільного права вам відомі?
10. Як співвідносяться поняття цивільне право і цивільне законодавство?
11. Яку структуру має система актів цивільного законодавства?
12. Коли були прийняті Цивільний кодекс України та коли він набув чинності?
13. Яку структуру має Цивільний кодекс України?

14. Як співвідносяться цивільно-правові договори та акти цивільного законодавства?

15. У чому полягають особливості цивільно-правового звичаю як джерела цивільного права?

□ □ Завдання для самоконтролю

1. *Визначте, які з наведених нижче суспільних відносин регулюються нормами цивільного права. Відповідь обґрунтуйте посиланням на норми Цивільного кодексу України:*

- 1) Степанов позичив Свиридову 200 грн.;
- 2) Іваненко вимагає від підприємства на якому працює грошову компенсацію у зв'язку з втратою 40% гостроти слуху через порушення підприємством правил техніки безпеки;
- 3) акціонерне товариство уклало договір на поставку сировини для виробництва ліків;
- 4) за наказом міністра, підпорядковане міністерству державне підприємство передало заводу виробниче устаткування;
- 5) Бойко звернувся до суду з позовом, у якому вимагав зобов'язати Петренка прилюдно вибачитися і компенсувати моральну шкоду в сумі 50 тис. грн. за нанесену образу;
- 6) завод через медіа ресурси оголосив конкурс на кращу назву для нової моделі автомобіля;
- 7) непрацездатна бабка вимагає від повнолітнього онука матеріального утримання;
- 8) Бондаренко доручив Кравченку продати квартиру;
- 9) товариство з обмеженою відповідальністю через електронні медіа оголосило конкурс на заміщення вакантної посади директора;
- 10) директор установи звільнив працівника Глушко за неналежне ставлення до посадових обов'язків;
- 11) брат подарував сестрі квартиру;
- 12) фізична особа-підприємець Васько відкрив у комерційному банку рахунок для здійснення підприємницької діяльності;
- 13) Тимошенко уклав з банком договір банківського вкладу на суму 20000 грн. під 9 відсотків річних;
- 14) банк надав громадянину Тимошенко кредит у розмірі 25000 грн.;
- 15) фермерське господарство відправило покупцю Укрзалізницею партію сільськогосподарської продукції;
- 16) Бондаренко – голова правління акціонерного товариства, який володіє 10% акцій, подав заяву про вихід із складу акціонерів;
- 17) батько сплачує аліменти на утримання свого малолітнього сина;
- 18) механік Ткач з необережності пошкодив інструмент для налагодження верстата, у результаті чого завдав шкоду заводу на суму 5000 грн.;
- 19) патрульний поліцейський Кравченко склав протокол на водія Карпенка за перевищення швидкості;

20) акціонер Бондаренко звернувся до інших акціонерів товариства з пропозицією викупити його частку у статутному капіталі АТ.

2. Визначте відмінності предмета правового регулювання цивільного, сімейного, господарського, адміністративного, кримінального права України. Відповідь обґрунтуйте.

3. Наведіть по п'ять прикладів імперативних та диспозитивних норм, передбачених Цивільним кодексом України.

4. Визначте місце таких правових явищ в системі цивільного права: речове право, спадкове право, право власності, договір купівлі-продажу, договір роздрібної купівлі-продажу, зобов'язальне право, договір оренди, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом. Відповідь обґрунтуйте.

5. Визначте вид тлумачення правових норм, що містяться:

- 1) у науково-практичному коментарі Цивільного кодексу України;
- 2) на YouTube каналі «Правова допомога»;
- 3) у виступі народного депутата на мітингу;
- 4) у промові адвоката у судовому засіданні;
- 5) на лекції з цивільного права на юридичному факультеті ЗНУ;
- 6) у дайджесті судової практики Великої палати Верховного Суду.

6. Визначте відмінності категорій «цивільне право» та «цивільне законодавство».

7. Визначте дію в часі, просторі та за колом осіб нормативно-правових актів: Цивільного кодексу України, Закону України «Про авторське право та суміжні права», Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі».

Тематика презентацій

1. Поняття і особливості приватного права.
2. Історія становлення та розвитку цивільного права України.
3. Структура Цивільного кодексу України.
4. Основні моменти рецепції римського приватного права в сучасному цивільному праві України.
5. Загальна характеристика приватноправових систем іноземних країн.
6. Порівняльна характеристика Цивільних кодексів УРСР 1922, 1963 років та Цивільного кодексу України 2003 року.
7. Основні напрямки удосконалення цивільного законодавства.
8. Вплив на національне цивільне законодавство міжнародних договорів України.

□ □ **Нормативно-правові акти**

1. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. (Глава 1). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>
4. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>

ТЕМА 2: ЦИВІЛЬНЕ ПРАВОВІДНОШЕННЯ

□ □ **Питання для обговорення**

1. Цивільні правовідносини: поняття та особливості.
2. Структура цивільних правовідносин.
3. Види цивільних правовідносин.
4. Підстави виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин.

□ □ **Основні терміни і поняття**

Цивільні правовідносини, структура правовідносин, суб'єктний склад правовідносин, цивільна правосуб'єктність учасників цивільних правовідносин, об'єкт правовідносин, зміст правовідносин, суб'єктивне цивільне право, суб'єктивний цивільний обов'язок, абсолютні правовідносини, відносні правовідносини, майнові правовідносини, зобов'язальні правовідносини, речові правовідносини, зобов'язальні відносини, регулятивні правовідносини, охоронні відносини, юридичні факти, правоутворювальні, правозмінювальні, правоприпинювальні, правовідновлювальні юридичні факти, юридична подія, юридична дія, правомірна юридична дія, неправомірна юридична дія, юридичний акт, юридичний склад, правонаступництво, універсальне правонаступництво, сингулярне правонаступництво.

Методичні рекомендації до вивчення теми

Здобувачі, як правило, ототожнюють поняття «цивільні відносини» та «цивільні правовідносини», тобто предмет регулювання (відносини) і результат регулювання (правовідносини), а також категорії «право», «правовідносини», «суб'єктивне право», «право в об'єктивному значенні». Тому для успішного засвоєння зазначених понять слід повторити відповідні питання з теорії права.

У загальному вигляді правовідношення можна визначити як суспільне відношення, урегульоване правом. Тому цивільне правовідношення – це результат правового регулювання відносин між його учасниками нормами цивільного права.

Особливостями цивільно-правових відносин є те, що вони:

1) є майновими і особистими немайновими відносинами, врегульованими нормами цивільного права;

2) їх учасники характеризуються майновою відокремленістю і юридичною рівністю;

3) для їх виникнення характерна ініціатива сторін – вільне волевиявлення;

4) суб'єктивні права та обов'язки учасників виникають, змінюються і припиняються на підставі юридичних фактів.

Елементами цивільно-правових відносин є суб'єкти, об'єкти та зміст (суб'єктивні цивільні права та суб'єктивні цивільні обов'язки учасників).

Суб'єктивне цивільне право – це міра можливої поведінки уповноваженого суб'єкта. Воно складається з таких правомочностей як право на власні дії (суб'єкт має право самостійно здійснювати фактичні та юридичні дії); право на чужі дії (уповноважений суб'єкт має право вимагати від зобов'язаного суб'єкта виконання певних дій); та право на захист у випадках порушення суб'єктивного права.

Суб'єктивний цивільний обов'язок – це міра належної поведінки зобов'язаного суб'єкта. Суб'єкт зобов'язаний виконувати певні дії або ж утримуватися від них. Існує два види обов'язку: активний і пасивний. Активний – боржник повинен виконати певні юридичні або фактичні дії. Пасивний – утримуватися від вчинення дій для виконання свого обов'язку.

Щодо видів цивільних правовідносин, то їх недостатньо запам'ятати, необхідно знати критерії, що є підставою для їх розмежування. Цивільно-правові відносини можуть бути класифіковані залежно від кількох критеріїв: а) підстав виникнення правовідносин; б) кола зобов'язаних осіб та ступеня конкретизації відносин; в) об'єкта правовідносин; г) поведінки зобов'язаної сторони.

За першим критерієм цивільні правовідносини поділяють на регулятивні та охоронні; за колом зобов'язаних осіб і ступенем конкретизації відносин вони поділяються на абсолютні та відносні; в залежності від об'єкта цивільні правовідносини можуть бути поділені на майнові та особисті немайнові.

Рух правовідносин залежить від настання передбачених правовими нормами реальних обставин, з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення правовідносин між їх учасниками, що називаються цивільними юридичними фактами. Тому юридичні факти (або їх сукупність – юридичні склади) виступають ланцюгом між правовою нормою і цивільними правовідносинами. На підставі юридичних фактів встановлюються, змінюються і припиняються цивільні правовідносини. Перелік підстав виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин передбачений ст.11 ЦК України.

□□ Питання для самоконтролю

1. Що таке цивільне правовідношення? У чому полягають його особливості?

2. Яку структуру має цивільне правовідношення?

3. У чому полягає зміст цивільного правовідношення?

4. Чим цивільне правовідношення відрізняється від сімейного? У чому полягають особливості останнього?

5. Що є об'єктом цивільного правовідношення?

6. Якою є структура суб'єктивного цивільного права?

7. Якою є структура суб'єктивного цивільного обов'язку?

8. Що є підставою виникнення цивільних правовідносин?

□□Завдання для самоконтролю

1. З посиланнями на норми ЦК України визначте структуру правовідношення.

Ткач від імені свого 10-ти річного сина Андрія прийняв в дар 1/3 частину будинку, подарованого Андрію його тіткою.

2. З посиланнями на норми ЦК України дайте відповідь на питання чи можна вважати юридичними фактами, які спричиняють виникнення, зміну та припинення цивільних правовідносин, такі дії та події:

- 1) смерть громадянина;
- 2) укладання трудового договору;
- 3) придбання квитка до кінотеатру;
- 4) опублікування наукової статті;
- 5) продовження терміну дії договору оренди;
- 6) оголошення умов конкурсу на заняття посади голови правління акціонерного товариства;
- 7) внесення змін до статуту товариства з обмеженою відповідальністю;
- 8) завдання фізичній особі моральної шкоди образою;
- 9) укладання шлюбного договору;
- 10) використання чужого комерційного найменування.

3. Виберіть з наведених юридичних фактів ті, на які розповсюджуються норми цивільного законодавства. Відповідь обґрунтуйте посиланням на норми ЦК України:

- 1) купівля десятилітнім А. підручника у книжковому магазині;
- 2) укладання Запорізьким національним університетом договору на ремонт обладнання;
- 3) прийняття спадщини спадкоємцем;
- 4) заклики А. до розв'язання громадянської війни;
- 5) надання А. довіреності Б. на представництво у суді;
- 6) відшкодування шкоди, заподіяної А. незаконними діями органів прокуратури;
- 7) отримання авторського гонорару;
- 8) сплата штрафу за порушення правил дорожнього руху;
- 9) ухиляння від сплати податків фізичною особою;
- 10) звернення до суду з позовною заявою про відшкодування шкоди, заподіяної ДТП.

4. Користуючись Цивільним кодексом України наведіть по три приклади:

- 1) складного юридичного факту;
- 2) суб'єктивних цивільних прав;
- 3) суб'єктивних цивільних обов'язків;
- 4) абсолютних та відносних цивільних правовідносин;
- 5) речових та зобов'язальних цивільних правовідносин;
- 6) майнових та особистих немайнових цивільних правовідносин.

5. У таблиці наведіть відмінності, які існують між:

- 1) абсолютними та відносними правовідносинами;
- 2) речовими та зобов'язальними правовідносинами;
- 3) майновими та особистими немайновими правовідносинами.

□ □ Тематика презентацій

1. Загальна характеристика правомірних юридичних дій як підстав виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин.
2. Юридичні склади як підстави виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин.

□ □ Нормативно-правові акти

1. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356. Глави 1, 2.
3. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 1. Глави 1, 2.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. УЧАСНИКИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 2

ТЕМА 3: ФІЗИЧНІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Мета практичного заняття: засвоєння, поглиблення та закріплення знань про цивільно-правовий статус фізичних осіб як учасників цивільних правовідносин, їх правоздатність, обсяг та види дієздатності, підстави, порядок, правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою, інші акти цивільного стану фізичної особи.

□ □ Питання для обговорення

1. Поняття та зміст цивільної правоздатності фізичних осіб. Співвідношення цивільної правоздатності і суб'єктивних цивільних прав.
2. Цивільна дієздатність: поняття та обсяг.

3. Обмеження дієздатності фізичної особи: підстави, порядок та правові наслідки.

4. Визнання фізичної особи недієздатною: підстави, порядок та правові наслідки.

5. Визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою: підстави та правові наслідки.

6. Опіка, піклування, патронат: поняття, підстави виникнення та припинення.

7. Ім'я та місце проживання фізичної особи.

8. Акти цивільного стану: поняття, види, значення.

9. Правовий статус фізичної особи-підприємця.

□ □ Основні терміни і поняття

Фізична особа, людина, правосуб'єктність, цивільна правоздатність фізичної особи, цивільна дієздатність фізичної особи, емансипація, часткова дієздатність, неповна дієздатність, повна дієздатність, обмежена дієздатність, недієздатність фізичної особи, дрібний побутовий правочин, схвалення правочину, правочиноздатність фізичної особи, тестаментоздатність фізичної особи, деліктоздатність фізичної особи, трансдієздатність фізичної особи, додаткова (субсидіарна) відповідальність, малолітня особа, неповнолітня особа, законні представники фізичної особи, місце проживання фізичної особи, ім'я фізичної особи, акти цивільного стану, опіка, піклування, патронат, фізична особа-підприємець, державна реєстрація фізичної особи-підприємця.

Методичні рекомендації до вивчення теми

При вивченні теми необхідно запам'ятати, що цивільна правоздатність – це здатність мати цивільні права й нести обов'язки, яка визнається за всіма фізичними особами. Вона виникає з моменту народження людини і припиняється з її смертю. Необхідно звернути увагу на відмінність правоздатності від суб'єктивного права. Правоздатність – загальна передумова, на підставі якої в особі виникає конкретне суб'єктивне право. Вона є можливістю мати зазначені в законі права й обов'язки, тоді як суб'єктивне право – вже існуюче конкретне право, що належить особі. Правоздатність не може бути передана іншій особі, а більшість суб'єктивних прав здатні відчужуватися.

Необхідно знати та вміти охарактеризувати риси цивільної правоздатності. Так, вона визнається за всіма фізичними особами; особа не може бути її позбавлена.

Цивільна дієздатність – здатність особи своїми діями набувати для себе цивільні права і створювати для себе цивільні обов'язки. Зміст цивільної дієздатності складається з таких елементів:

1) здатність своїми діями набувати цивільні права і створювати для себе цивільні обов'язки;

2) здатність своїми діями здійснювати цивільні права і обов'язки;

3) здатність нести цивільно-правову відповідальність за вчинення цивільних правопорушень (деліктоздатність).

Зміст дієздатності залежить від віку особи, від стану її психіки. З урахуванням цього закон розрізняє кілька видів дієздатності: повну; неповну; часткову; обмежену та абсолютну недієздатність.

Часткова дієздатність регламентує обсяг дієздатності малолітніх осіб у віці до 14 років. Неповна – цивільна дієздатність неповнолітніх осіб у віці від 14 до 18 років. Обмеження особи в дієздатності проводиться у судовому порядку відповідно до ст.36 ЦК України, внаслідок зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми; якщо внаслідок такого зловживання особа ставить себе або сім'ю, чи інших осіб, яких вона зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище. Над такою особою встановлюється піклування.

Недієздатною може бути визнана особа, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій або керувати ними (ст.39 ЦК України). Особа визнається недієздатною з моменту набуття законної сили рішенням суду або з дня, вказаного в рішенні. Над такою особою встановлюється опіка. Особа може бути поновлена в дієздатності за рішенням суду в разі значного поліпшення її психічного стану, і вона може усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними (ст.42 ЦК).

Фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, якщо вона відсутня в місці постійного проживання; протягом одного року не отримані відомості про місце її перебування; невідомість місця перебування не можна усунути за допомогою заходів, ужитих зацікавленими особами, державними органами.

Фізична особа може бути оголошена померлою, якщо вона відсутня в місці її постійного проживання і протягом трьох років немає відомостей про її місце перебування; невідомість місця перебування не можна усунути за допомогою заходів, ужитих зацікавленими особами і державними органами. Перебіг строку починається у такому ж порядку, як і при визнанні особи безвісно відсутньою. Трирічний строк скорочується: 1) до шести місяців, якщо особа пропала безвісти при обставинах, що загрожували смертю, або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку; 2) до одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру, якщо особа може вважатися загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру; 3) до двох років, якщо особа пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями. З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше як через шість місяців (ч.1 та 2 ст.46 ЦК України).

При вивченні питання «Правовий статус фізичної особи-підприємця» необхідно звернути увагу на порядок реєстрації фізичної особи як суб'єкта підприємницької діяльності, передбачений Законом України «Про державну

реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», уважно вивчити норми глави 5 ЦК України, Господарського кодексу, Законів України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності».

□ □ Питання для самоконтролю

1. Що таке цивільна правоздатність фізичної особи? Які її особливості?
2. У чому полягає зміст цивільної правоздатності фізичної особи?
3. Що таке цивільна дієздатність фізичної особи? Які її особливості?
4. Які види цивільної дієздатності фізичної особи вам відомі? У чому полягає їх зміст?
5. Що є підставою обмеження цивільної дієздатності фізичної особи? Які правові наслідки її обмеження?
6. Що є підставою для визнання фізичної особи недієздатною?
7. Які правові наслідки повернення особи, оголошеної померлою?
8. Які акти цивільного стану фізичної особи підлягають державній реєстрації?

□ □ Завдання для самоконтролю

1. *З посиланням на норми чинного законодавства визначити особливості сімейних правовідносин (їх відмінності від цивільних).*

2. *З посиланням на норми чинного законодавства накреслити схеми:*

- 1) структура цивільних правовідносин;
- 2) види цивільних правовідносин;
- 3) підстави виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин.

3. *З посиланням на норми чинного законодавства зробити порівняльну таблицю таких юридичних категорій:*

- 1) правоздатність та дієздатність фізичної особи;
- 2) правовий статус особи, визнаної безвісно відсутньою та особи, зниклої безвісті;
- 3) опіка та патронат.

□ □ Тематика презентацій

1. Цивільно-процесуальний порядок обмеження дієздатності та визнання фізичної особи недієздатною.

2. Особливості правового положення фізичної особи-підприємця за господарським законодавством України.

3. Цивільний стан особи та його закріплення у актах цивільного стану.

4. Іноземні громадяни як суб'єкти цивільно-правових відносин.

5. Особливості вчинення правочинів неповнолітніми, обмежено дієздатними і недієздатними особами.

□□ **Нормативно-правові акти**

1. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356. Глави 4-6.
3. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 1. Глави 12, 13, 19, 20.
4. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11.12.2003 р. № 1382-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 15. Ст. 232.
5. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти : Закон України від 12.07.2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 38. Ст. 280.
6. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. №2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.
7. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. №6. Ст. 35.
8. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 р. № 2342-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 6. Ст. 147.
9. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31-32. Ст. 263.
10. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 01.06.2000 р. *Урядовий кур'єр*. 2000. 2 серпня.
11. Про державну реєстрацію актів цивільного стану : Закон України від 01.07.2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 38. – Ст. 510.
12. Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні : Наказ Міністерства юстиції України від 24.12.2010 р. №3307/5. *Офіційний вісник України*. 2010. № 42. Ст. 205.
13. Про затвердження Правил опіки та піклування : Наказ Держкомітету України у справах сім'ї та молоді, Міносвіти, МОЗ, Мінпраці та соціальної політики України від 26.05.1999 р. № 34/166/131/88. *Офіційний вісник України*. 1999. № 26. Ст. 115.
14. Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним та недієздатним : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28.03.1973 р. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-72>.
15. Про судову практику в спорах про встановлення фактів, що мають юридичне значення: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. №5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95>.
16. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 р. № 1. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 3. С. 7.

17. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 3

ТЕМА 4: ЮРИДИЧНІ ОСОБИ ЯК УЧАСНИКИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Мета практичного заняття: засвоєння, поглиблення та закріплення знань про юридичних осіб, їх поняття, ознаки, види, правовий статус, порядок створення та державної реєстрації, порядок та способи припинення, особливості правового статусу окремих видів юридичних осіб, а також опанування особливостей участі публічно-правових утворень у цивільних правовідносинах.

□ □ Питання для обговорення

1. Поняття та ознаки юридичної особи.
2. Цивільна правосуб'єктність юридичної особи. Ліцензування діяльності юридичних осіб.
3. Класифікація юридичних осіб.
4. Порядок створення та державної реєстрації юридичної особи.
5. Особливості правового статусу філій та представництв юридичної особи.
6. Порядок та способи припинення юридичних осіб.
7. Господарські товариства як окремі види юридичних осіб: поняття, види, порядок створення та припинення, органи управління, цивільно-правова відповідальність.
8. Особливості правового положення кооперативу.

□ □ Основні терміни і поняття

Юридична особа, організаційна єдність юридичної особи, майнова відокремленість юридичної особи, цивільна правосуб'єктність юридичної особи, деліктоздатність юридичної особи, юридична особа публічного права, юридична особа приватного права, комерційна юридична особа; некомерційна юридична особа; державна, комунальна, приватна юридична особа; госпрозрахункова та бюджетна юридична особа; юридична особа корпоративного типу; юридична особа унітарного типу; організаційно-правова форма юридичної особи; підприємство, установа, господарське товариство; акція, акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю; товариство з додатковою відповідальністю, повне товариство; командитне товариство, кооператив; розпорядчий, дозвільний, нормативно-явочний та договірний способи створення юридичної особи; статут, засновницький договір, установчий акт; статутний капітал юридичної особи; державна реєстрація юридичної особи; Єдиний державний реєстр підприємств і

організацій України; філія юридичної особи; представництво юридичної особи; реорганізація юридичної особи, злиття, приєднання, поділ, виділення та перетворення юридичної особи; ліквідація юридичної особи, правонаступництво.

Методичні рекомендації до вивчення теми

Поряд з фізичними особами учасниками цивільних відносин виступають також юридичні особи. Юридичні особи – вагомі суб'єкти цивільного права. Тому передусім необхідно з'ясувати поняття та ознаки юридичної особи, вміти розкрити їх стосовно кожного виду юридичних осіб.

Визначення юридичної особи міститься у ст.80 ЦК України, яка визначає юридичну особу як організацію, створену і зареєстровану у встановленому законом порядку. Юридична особа наділяється правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем і відповідачем у суді. Разом з тим, аналіз змісту даної норми ЦК України не дає підстав для відмови від багатьох ознак юридичних осіб, прийнятих у цивілістиці протягом багатьох десятиріч, а саме:

1) організаційна єдність, тобто юридична особа виступає як певним чином організований колектив людей, створений з метою досягнення певних цілей;

2) наявність відокремленого майна. Майно юридичної особи як самостійного суб'єкта цивільного обороту є відокремленим від майна засновників та учасників цієї юридичної особи, а також від майна держави та інших суб'єктів цивільних відносин;

3) участь у цивільному обороті від свого імені. Кожна юридична особа має своє найменування, під яким вона виступає в процесі своєї діяльності;

4) здатність нести самостійну майнову відповідальність. Учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника) (ч.3 ст.96 ЦК України). Винятки з цього правила можуть бути встановлені установчими документами та законом.

Важливим положенням ЦК України є наділення юридичних осіб, здебільшого, загальною правоздатністю. Це виявляється в нормі ч.1 ст.91 ЦК України, згідно якої юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки, як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині.

Юридичні особи можуть мати не лише майнові, але й особисті немайнові права, серед яких ЦК називає право на недоторканність ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на інформацію (ст.94 ЦК України).

Види юридичних осіб також потрібно не тільки запам'ятати, а й зазначити критерії, покладені в основу їх класифікації (форма власності, спосіб фінансування, мета діяльності та інші), а при необхідності вміти порівняти види за правовими ознаками.

Відповідно до ст.81 ЦК України за критерієм створення юридичні особи поділяються на осіб приватного права, що створюються на підставі установчих

документів (засновницького договору, статуту), та осіб публічного права, що створюються за розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування.

У свою чергу, юридичні особи приватного права в залежності від того, чи мають право брати участь засновники в управлінні юридичною особою, поділяються на товариства, в діяльності яких засновники мають право брати участь, та установи, в управлінні яких засновники участі не беруть.

Здобувач повинен дати характеристику кожному виду юридичної особи, визначити їх загальні і специфічні ознаки, з'ясувати поняття комерційних і некомерційних організацій, ознаки і види цих організацій.

Належить звернути особливу увагу на такі питання теми як способи створення і припинення різних видів юридичних осіб, знати перелік установчих документів, необхідних для реєстрації юридичних осіб; орієнтуватися в порядку реєстрації та перереєстрації юридичних осіб. Для цього слід уважно ознайомитися з положеннями Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», звернувши увагу на порядок та строки державної реєстрації створення, припинення та внесення змін до установчих документів юридичних осіб, перелік документів, необхідний для проведення державної реєстрації створення та припинення юридичної особи, систему державних органів, до компетенції яких належить здійснення даних дій.

□ □ Питання для самоконтролю

1. Що таке юридична особа і які її ознаки?
2. Які види юридичних осіб вам відомі?
3. Чим юридична особа приватного права відрізняється від юридичної особи публічного права?
4. Які установчі документи юридичної особи вам відомі?
5. Які правила визначення найменування юридичної особи передбачені чинним законодавством?
6. В якому порядку може бути створена юридична особа?
7. Які види господарських товариств вам відомі? У чому полягають їх особливості?
8. Які способи припинення юридичних осіб передбачені чинним законодавством?

□ □ Завдання для самоконтролю

1. З посиланням на норми чинного законодавства зробити порівняльну таблицю таких юридичних категорій:

- 1) правосуб'єктність юридичної особи та правосуб'єктність фізичної особи;
- 2) правовий статус акціонерного товариства та товариства з обмеженою відповідальністю;

- 3) види установчих документів юридичної особи;
- 4) правовий статус повного товариства та командитного товариства.

2. З посиланням на норми чинного законодавства накреслити схеми:

- 1) порядок державної реєстрації створення юридичної особи;
- 2) особливості форм реорганізації юридичних осіб;
- 3) порядок ліквідації юридичної особи;
- 4) особливості видів юридичних осіб.

Тематика презентацій

1. Некомерційні організації як суб'єкти цивільного права.
2. Церква та релігійні організації як суб'єкти цивільного права.
3. Правове положення господарських товариств як комерційних організацій.
4. Особливості цивільно-правового положення установ як учасників цивільних правовідносин.
5. Порядок та способи ліквідації юридичної особи.
6. Підстави і порядок визнання юридичної особи банкрутом.

Нормативно-правові акти

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356. Глава 7, 8.
2. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31-32. Ст.263.
3. Про затвердження Порядку державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичних осіб : Наказ Мініюсту від 09.02.2016 р. № 359/5. *Офіційний вісник України*. 2016. №10. С. 224.
4. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 01.06.2000 р. *Урядовий кур'єр*. 2000. 2 серпня.
5. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06.02.2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 13. Ст. 69.
6. Про господарські товариства : Закон України від 19.09.1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 49. Ст. 682.
7. Про акціонерні товариства : Закон України від 17.09.2008 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 50. Ст. 384.
8. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.02.2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 31. Ст. 268.
9. Про кооперацію : Закон України від 10.07.2003 р. *Урядовий кур'єр*. 2003. № 158. 27 серпня.
10. Про споживчу кооперацію : Закон України від 10.04.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30. Ст. 414.

11. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18.10.2018р.

12. Про затвердження Вимог щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу : Наказ Мін'юсту України від 05.03.2012 р. № 368/5 866. *Офіційний вісник України*. 2012. № 20. С. 135.

13. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 р. № 1. *Вісник Верховного суду України*. 2009. № 3. С. 7.

ТЕМА 5: ДЕРЖАВА ТА ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІ УТВОРЕННЯ ЯК УЧАСНИКИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

□ □ Питання для обговорення

1. Поняття та ознаки держави як суб'єкта цивільних правовідносин.
2. Особливості участі територіальних громад у цивільних правовідносинах.
3. Цивільна правосуб'єктність публічно-правових утворень.
4. Форми участі публічно-правових утворень у цивільних відносинах.

□ □ Основні терміни і поняття

Держава, державний суверенітет, державні органи, реквізиція, конфіскація, територіальна громада, Автономна Республіка Крим, публічно-правове утворення, органи місцевого самоврядування, правосуб'єктність публічно-правових утворень, загальна правосуб'єктність, спеціальна правосуб'єктність, безпосередня участь публічно-правових утворень у цивільних відносинах, опосередкована участь публічно-правових утворень у цивільних відносинах.

Методичні рекомендації до вивчення теми

Поряд з фізичними та юридичними особами – основними учасниками цивільно-правових відносин – у цивільному обороті можуть брати участь також інші суб'єкти, що мають ознаки публічно-правових утворень – Українська держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права (ч.2 ст.2 ЦК України).

Оскільки приватне право ґрунтується на принципі юридичної рівності учасників, то держава в цивільних відносинах діє на рівних засадах з іншими учасниками (ч.1 ст.167 ЦК України). Такий же принцип притаманний участі в цивільних відносинах й інших публічно-правових утворень.

Держава як суб'єкт цивільного права має право- і дієздатність. Її правоздатність має універсальний характер, тому що вона може мати лише ті права і обов'язки, які дозволяє закон, встановлення якого залежить від неї самої. Вона сама регулює різні відносини, встановлює загальнообов'язкові

правила поведінки суб'єктів, порядок розгляду спорів за їх участю і визначає власну цивільну правосуб'єктність, її зміст і межі. Держава має майно, яке не розподілено між державними юридичними особами. Це бюджетні кошти, інші матеріальні цінності. Вона наділена виключними повноваженнями щодо набуття у власність скарбу, реквізованого та конфіскованого майна.

Держава бере участь у зобов'язальних відносинах (договори поставки товарів для державних потреб, купівля-продаж державного майна при приватизації тощо). Держава є суб'єктом цивільно-правової відповідальності. Вона може бути спадкоємцем за заповітом. Може брати участь у зовнішньоекономічному обороті. Вона може створювати юридичні особи публічного та приватного права. Держава набуває і здійснює свої права та обов'язки через органи державної влади у межах їхньої компетенції.

Суб'єктом цивільних правовідносин є АР Крим, правовий статус якої визначений в Конституції України, Конституції АР Крим та інших нормативних актах, зі змістом яких належить ознайомитися.

Самостійним учасником цивільних відносин є також територіальні громади. Здобувачі мають розуміти особливості цивільно-правового статусу територіальних громад. Так, територіальні громади самостійно вирішують питання місцевого самоврядування в межах Конституції і законів України, основним з яких є Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». Територіальні громади набувають та реалізують права та обов'язки через органи місцевого самоврядування у межах їхньої компетенції.

Держава та територіальні громади відповідають за своїми зобов'язаннями належним їм майном. Стаття 176 ЦК України закріплює правило про самостійну відповідальність за зобов'язаннями юридичних осіб, створених державою, АР Крим, територіальними громадами, з одного боку, і зобов'язаннями України, АР Крим та територіальних громад – з другого. Єдиний виняток з цього правила існує з приводу України, АР Крим, територіальних громад, які несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями казенних підприємств і установ. Взагалі вказані суб'єкти відповідають також за дії органів та посадових осіб, які виконують владні функції.

□□ Питання для самоконтролю

1. У чому полягають особливості участі публічно-правових утворень у цивільних відносинах?
2. Якою є цивільна правосуб'єктність публічно-правових утворень?
3. В яких цивільних відносинах можуть брати участь територіальні громади?
4. Які спеціальні способи виникнення права державної власності вам відомі?
5. Які спеціальні способи виникнення права комунальної власності вам відомі?
6. В який спосіб держава бере участь у цивільних відносинах?

□ □ **Завдання для самоконтролю**

1. Визначте відмінності таких юридичних категорій:

- 1) реквізиція, конфіскація та націоналізація;
- 2) правосуб'єктність публічно-правових утворень, юридичних та фізичних осіб;
- 3) юридичні особи публічного права та юридичні особи приватного права.

2. З посиланням на норми чинного законодавства скласти ситуаційні кейси (навести приклади) цивільно-правових відносин за участю:

- 1) держави Україна;
- 2) територіальної громади міста Запоріжжя (або іншої на ваш вибір);
- 3) Автономної Республіки Крим.

□ □ **Тематика презентацій**

1. Участь держави у зовнішньоекономічних відносинах.
2. Територіальні громади сіл, селищ, міст як учасники цивільних відносин.
3. Іноземні держави як учасники цивільних відносин.
4. Цивільно-правовий статус Автономної Республіки Крим.

□ □ **Нормативно-правові акти**

1. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356. Глава 9-11.
3. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
4. Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим : Закон України від 10.02.1998 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 99. Ст. 191.
5. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20-21. Ст. 190.
6. Про право власності на окремі види майна : Постанова Верховної Ради України від 17.06.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 35. Ст. 517.
7. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності : Закон України від 17.11.2009 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 1. Ст. 2.
8. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Закон України від 17.05.2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 15. Ст. 99.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 4

ТЕМА 6: ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Мета практичного заняття: засвоєння, поглиблення та закріплення знань про об'єкти цивільних правовідносин та умови їх оборотоздатності, а також особливості окремих видів об'єктів, зокрема, речей, грошей, цінних паперів, робіт, послуг та особистих немайнових благ.

□ □ Питання для обговорення

1. Поняття та види об'єктів цивільних правовідносин.
2. Поняття, ознаки та види речей. Майно як об'єкт цивільних правовідносин.
3. Поняття, особливості та види цифрових речей.
4. Гроші та валютні цінності як об'єкти цивільних правовідносин.
5. Поняття, ознаки, типи та види цінних паперів як об'єктів цивільних правовідносин.
6. Роботи, послуги та інші дії як об'єкти цивільних правовідносин.
7. Особисті немайнові блага як об'єкти цивільних правовідносин.

□ □ Основні терміни і поняття

Об'єкти цивільних правовідносин, матеріальні об'єкти, нематеріальні об'єкти, тілесні об'єкти, безтілесні об'єкти, оборотоздатність об'єктів цивільних правовідносин, об'єкти, вилучені з цивільного обороту, обмежено оборотоздатні об'єкти, річ, цифрова річ, рухома річ, нерухома річ; речі, на які законом може бути поширено режим нерухомої речі; подільна річ, неподільна річ, складові частини речі, складна річ, індивідуально-визначена річ, родова річ, споживча річ, неспоживча річ, головна річ та приналежність, продукція, плоди, доходи, майно, майнові прав, підприємство як єдиний майновий комплекс, активи, пасиви, гроші, валюта України, іноземна валюта, резиденти, нерезиденти, електронні гроші, цінні папери, іменний цінний папір, цінний папір на пред'явника, ордерний цінний папір, індосамент, пайовий цінний папір, борговий цінний папір, іпотечний цінний папір, приватизаційний цінний папір, похідний цінний папір (дериватив), товаророзпорядчий цінний папір, емісійні цінні папери, неемісійні цінні папери, документарні цінні папери, бездокументарні цінні папери, акція, облігація, інвестиційний сертифікат, казначейське зобов'язання України, ощадний (депозитний) сертифікат, вексель, варант, коносамент, робота, послуга, фактичні послуги, юридичні послуги, змішані послуги, результат інтелектуальної діяльності, інформація, відкрита інформація, інформація з обмеженим доступом (конфіденційна, таємна, службова), особисті немайнові блага.

Методичні рекомендації до вивчення теми

Те, з приводу чого суб'єкти цивільного права можуть вступати в цивільні правовідносини, в науці цивільного права прийнято називати об'єктами цивільних правовідносин. Ними є речі, гроші, цінні папери, майнові права, цифрові речі, роботи та послуги, результати творчої діяльності, особисті немайнові блага та майнові блага, зазначені в ст.177 ЦК України. Здобувач повинен знати зазначений перелік та вміти розкрити зміст кожного з зазначених понять.

Особливу увагу при підготовці до практичного заняття варто приділити речам як найбільш поширеному виду об'єктів цивільних правовідносин. При вивченні питання щодо класифікації речей, треба знати критерії, за якими речі поділяються на види, та надати визначення кожному виду речей, а також необхідно знати правові наслідки такого поділу.

Також слід проаналізувати зміст ст.190 ЦК України, що наводить визначення «майна» як об'єкта цивільних прав – «майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки». Доцільно проаналізувати зміст ЦК України і виявити, в якому випадку майно і річ є тотожними поняттями, в якому – майно являє собою сукупність речей, а в якому – майнові права та обов'язки.

Що стосується інших об'єктів цивільних правовідносин, то необхідно вивчити їх специфічні ознаки, які відрізняють їх одне від одного і, зокрема, від речей.

Гроші – це речі, визначені родовими ознаками. Особливість грошей у тому, що вони оцінюються не за кількістю грошових знаків, а за числом грошових одиниць і є універсальним еквівалентом вартості будь-якого товару. При підготовці до практичного заняття треба також звернути увагу на особливості використання валютних цінностей та порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті на території України.

Цінний папір – документ (електронний документ), що посвідчує майнові та інші права його власника, які виникають внаслідок вчинення одного чи декількох правочинів (емісії або видачі цінного папера), та має грошовий вираз.

При вивченні цього питання треба засвоїти положення ст.195 ЦК України, яка визначає групи та типи цінних паперів, що можуть перебувати у цивільному обігу, а також відповідні положення Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки».

Роботи, як об'єкти цивільних правовідносин, безпосередньо спрямовані на створення певних матеріальних благ і не можуть бути відокремлені від самої зобов'язальної особи (робота по будівництву). Послуги – це певна діяльність, яка створює не річ, а благо для задоволення суспільних потреб (транспортні послуги, охорони, зберігання тощо).

Об'єктами цивільних правовідносин можуть бути також нематеріальні блага – результати творчої діяльності (літературні твори, винаходи, корисні моделі) (ст.199 ЦК України, Книга 4 ЦК України); інформація – будь-які відомості та (або) данні, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або

відображені в електронному вигляді (ст.200 ЦК України, розділ 2 Закону України «Про інформацію») та особисті немайнові блага фізичних та юридичних осіб (ст.201 ЦК України, Книга 2 ЦК України). Щодо кожного з цих видів цивільних правовідносин треба надати визначення, навести ознаки, розкрити сутність та визначити види. Успішне засвоєння теоретичних положень цієї теми – це запорука успішного засвоєння наступних тем, в тому числі і присвячених окремим видам зобов'язань.

□□ Питання для самоконтролю

1. Що є об'єктом цивільних правовідносин? Які об'єкти вам відомі?
2. Що таке річ і які види речей вам відомі?
3. Яке правове значення поділу речей на рухомі та нерухомі?
4. У чому полягають особливості грошей як об'єктів цивільних правовідносин?
5. На які види за критерієм оборотоздатності поділяються речі?
6. Які види та типи цінних паперів вам відомі? У чому полягають їх особливості?
7. У чому полягають відмінності робіт та послуг як об'єктів цивільного права?
8. Які види немайнових благ як об'єктів цивільних правовідносин вам відомі?

□□ Завдання для самоконтролю

1. Здійсніть класифікацію таких речей:

- 1) колекція картин;
- 2) 50 гривень;
- 3) 100 кг борошна;
- 4) маркер червоного кольору;
- 5) собака породи сеттер;
- 6) двокімнатна квартира;
- 7) автомобіль;
- 8) фамільний столовий сервіз;
- 9) два мішки цукру;
- 10) один кубометр лісу;
- 11) бібліотека художньої літератури;
- 12) пара взуття;
- 13) жіночий костюм;
- 14) домашній кінотеатр;
- 15) картина;
- 16) цілісний майновий комплекс;
- 17) чоловіча сорочка.

2. Визначте, які з зазначених об'єктів належать до обмежено оборотоздатних:

- 1) об'єкти, які належать певним учасникам цивільного обороту;
- 2) об'єкти, які належать всім учасникам цивільного обороту;
- 3) речі, визначені індивідуальними ознаками;
- 4) тварини;
- 5) об'єкти, відчуження яких може здійснюватися на підставі відповідного дозволу;
- 6) нерухоме майно;
- 7) автомобіль;
- 8) вогнепальна зброя;
- 9) мисливська та спортивна зброя;
- 10) грошова купюра номіналом у 100 євро.

□ □ Тематика презентацій

1. Особливості нерухомих речей як об'єктів цивільних правовідносин.
2. Особливості цінних паперів як об'єктів цивільних прав.
3. Класифікація цінних паперів.
4. Використання іноземної валюти в цивільному обігу України.
5. Особливості правового режиму інформації як об'єкта цивільних правовідносин.

□ □ Нормативно-правові акти

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356. Глава 12, Книга 2, 4.
2. Про право власності на окремі види майна : Постанова Верховної Ради України від 17.06.1992 р. *Урядовий кур'єр*. 1992. № 29.
3. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 51. Ст. 553.
4. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 р. № 1127. *Офіційний вісник України*. 2016. № 2. С. 731.
5. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.02.2006 р. № 480-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 31. Ст. 268.
6. Про приватизаційні папери : Закон України від 06.03.1992 р. № 2173-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 24. Ст. 352.
7. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : Закон України від 30.10.1996 р. № 448/96. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 51. Ст. 292.
8. Про обіг векселів в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2374-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 24. Ст. 128.
9. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 р. № 2473-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 30. Ст. 239.
10. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4. МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 5

ТЕМА 7: ЗДІЙСНЕННЯ І ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ, ВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ

Мета практичного заняття: засвоєння, поглиблення та закріплення знань про реалізацію суб'єктивного цивільного права, виконання суб'єктивного цивільного обов'язку, а також механізм та способи захисту цивільних прав та інтересів у випадку їх порушення.

□ □ Питання для обговорення

1. Здійснення суб'єктивного цивільного права: поняття, способи, принципи, межі.
2. Виконання суб'єктивного цивільного обов'язку: поняття, способи, принципи.
3. Захист цивільних прав та інтересів: поняття та способи. Система державних органів, які здійснюють захист цивільних прав. Поняття та зміст самозахисту цивільних прав.

□ □ Основні терміни і поняття

Суб'єктивне цивільне право, право на власні дії, право вимоги, право на захист, цивільний інтерес, здійснення суб'єктивних цивільних прав, юридичні способи здійснення цивільних прав, фактичні способи здійснення цивільних прав, принципи здійснення цивільних прав, принципи автономії волі, принцип законності, принцип розумності та добросовісності, принцип солідарності інтересів, межі здійснення цивільних прав, зловживання правом, суб'єктивний цивільний обов'язок, виконання цивільних обов'язків, принцип належного виконання обов'язків, принцип реального виконання обов'язків, принцип повноти виконання цивільних обов'язків, принцип законності виконання цивільних обов'язків, обов'язки активного типу, обов'язки пасивного типу, цивільно-правовий захист, порушення суб'єктивного цивільного права, невизнання суб'єктивного цивільного права, оспорування суб'єктивного цивільного права, юрисдикційні способи захисту цивільних прав, неюрисдикційні способи захисту цивільних прав, самозахист, оперативний захист, загальні способи захисту цивільних прав, спеціальні способи захисту цивільних прав, визнання права, визнання правочину недійсним, припинення дії, яка порушує право, відновлення становища, яке існувало до порушення, примусове виконання обов'язку в натурі, зміна правовідносин, припинення правовідносин, відшкодування збитків, неустойка, збитки, реальні збитки, упущена вигода, моральна шкода, визнання незаконним рішення органів державної влади, місцевого самоврядування.

Методичні рекомендації до вивчення теми

Суб'єктивне право має цінність для його носія лише тоді, коли забезпечене реальною можливістю здійснення. Здійснення суб'єктивного цивільного права – реалізація уповноваженим суб'єктом можливостей, спрямованих на задоволення його потреб та інтересів, передбачених законом або, хоча й не передбачених, але ним не заборонених.

Необхідно звернути увагу на те, що зміст суб'єктивного цивільного права складає комплекс правових можливостей: право вільного вибору варіанту власної поведінки (право на власні дії), право вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи (право на чужі дії), а також право звертатися до примусових засобів державного апарата з метою реалізації вимоги, зверненої до боржника (право на захист).

Здійснення суб'єктивного цивільного права не є безмежним. Загальні засади меж здійснення права визначені у ст.23 Конституції України, згідно якої людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей.

Дана норма одержала подальший розвиток у ст.13 ЦК України, за змістом якої суб'єкти здійснюють права в межах договору, актів цивільного законодавства. Здійснюючи своє право, уповноважена особа зобов'язана утриматися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю, культурній спадщині, або суперечили б моральним засадам суспільства. Слід зацентувати увагу і на положенні ч.5 ст.13 ЦК України про недопущення використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісну конкуренцію. Правові засади підтримки конкуренції визначені Законом України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001р.

У ч.3 ст.12 ЦК України закріплено положення про те, що особа має право відмовитися від свого майнового права, яке слід тлумачити таким чином, що носій права може відмовитись лише від конкретного майнового права (наприклад, кредитор згідно ст.605 ЦК України, має право простити боржникові його борг). Оскільки особисті немайнові права є невіддільними від особи їх носія, невідчужуваними, а відтак не можуть бути передані іншому суб'єкту, не допускається і відмова самого суб'єкта від належного йому особистого немайнового права (ч.3 ст.269 ЦК України).

Суб'єктивному праву завжди відповідає юридичний обов'язок, тобто необхідність певної поведінки, що спрямована на здійснення суб'єктивного права. В цивільних відносинах зобов'язана особа повинна або вчинити певні дії (активний обов'язок), або утриматися від їх вчинення (пасивний обов'язок).

Надзвичайно важливими є принципи належного та реального виконання зобов'язань, адже на їхній основі базується стабільність цивільного обороту в цілому. Так, згідно ст.599 ЦК України зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином, тобто із додержанням усіх умов щодо строку,

місця, строку, способу та інших характеристик виконання зобов'язання, передбачених законом та(або) договором. Реальне виконання відповідає тим цілям, які бажають досягнути контрагенти за зобов'язанням, і полягає у виконанні зобов'язання в натурі.

Право на захист являє собою суб'єктивне цивільне право, яке виникає в особи в разі порушення належних їй цивільних прав та інтересів і є юридичною реакцією на їх порушення.

Стаття 16 ЦК України передбачає такі способи захисту цивільних прав: визнання права; визнання правочину недійсним; відновлення становища, що існувало до порушення права; припинення дій, які порушують право; примусове виконання обов'язку в натурі; відшкодування моральної шкоди; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Перелік способів захисту, передбачений даною нормою, є невичерпним. Вибір конкретного способу захисту залежить від виду цивільного правовідношення і обумовлюється тими цілями, яких бажає досягти суб'єкт, право якого порушено.

Незважаючи на те, що норми ст.16 ЦК України регулюють лише захист порушених цивільних прав у суді, є підстави для поширення цих способів і щодо захисту цивільних прав в іншому порядку (ст.ст.17-19 ЦК України).

Захист суб'єктивних цивільних прав може здійснюватись не тільки судом, але й іншими уповноваженими державними органами, а також самим суб'єктом, зокрема, нотаріусом шляхом вчинення відповідного напису на борговому документі. Для стягнення грошових сум або витребування від боржника майна нотаріус вчиняє виконавчі написи на документах, які встановлюють заборгованість.

Стаття 19 ЦК України передбачає новий спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав – самозахист – застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства.

Слід звернути увагу на те, що здійснення права на самозахист може мати наслідком порушення прав іншої особи і, передусім, завдання шкоди. В цьому разі згідно ст.1169 ЦК України шкода, завдана порушникові внаслідок протидії порушенню права, не відшкодовується, якщо не були перевищені межі необхідної оборони. Якщо шкода завдана третій особі, вона може підлягати відшкодуванню особою, яка її завдала, якщо така шкода завдана способами самозахисту, які заборонені законом та (або) суперечать моральним засадам суспільства.

□□ Питання для самоконтролю

1. Що розуміють під поняттям суб'єктивне цивільне право? Який його зміст?
2. Як здійснюються суб'єктивні цивільні права?

3. Що розуміють під поняттям суб'єктивний цивільний обов'язок? Який його зміст?
4. Які межі здійснення суб'єктивних цивільних прав вам відомі?
5. У чому полягає відмінність юрисдикційних та неюрисдикційних способів захисту порушених цивільних прав та інтересів?
6. Які способи судового захисту передбачені чинним законодавством?
7. У чому полягає особливість захисту цивільних прав третейським судом?
8. У чому полягає особливість захисту цивільних прав нотаріусом?

Завдання для самоконтролю

1. Визначте способи захисту порушених прав, які можуть бути застосовані в кожному з зазначених випадків:

- 1) у газеті надрукована стаття, в якій поширені неправдиві відомості про особу;
- 2) приватне АТ поставило ТОВ партію товарів неналежної якості;
- 3) ТОВ своєчасно не розрахувалося з виробничим кооперативом за поставлену продукцію;
- 4) Іванов загубив документи, що засвідчують право власності на квартиру;
- 5) Зайцев заховав ключі від будинку, що належить Котову;
- 6) після спливу строку договору найму, Донченко не повернув Кузіну річ;
- 7) Ларін протягом 7 місяців не сплачує Петрову орендну плату за користування квартирою;
- 8) Петров біля будинку Іванова склав будівельні матеріали;
- 9) водій ТОВ Петров під час керування автомобілем пошкодив автомобіль Котова;
- 10) суд постановив рішення про стягнення з Сидорова вартості майна, яке було знищене Івановим.

Тематика презентацій

1. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав.
2. Принципи виконання суб'єктивних цивільних обов'язків.
3. Особливості визнання права як способу захисту порушеного суб'єктивного цивільного права.
4. Особливості відшкодування шкоди як способу захисту порушеного суб'єктивного цивільного права.
5. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди як спосіб захисту порушеного суб'єктивного права.

Нормативно-правові акти

1. Цивільний кодекс України :Закон України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356. Глава 2, 3.

2. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.
3. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
4. Про третейські суди : Закон України від 11.05.2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 35. Ст. 412.
5. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.
6. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.
7. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 01.12.1994 р. № 266/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 1. Ст. 2.
8. Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань : Закон України від 22.11.1996 р. № 543/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 5. Ст. 28.
9. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України від 07.06.1996 р. № 236/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 36. Ст. 164.
10. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12. Ст. 64.
11. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
12. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.03.1992 р. № 6. *Юридичний вісник України*. 2002. № 26.
13. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 4. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 2003. № 3. С. 152-159.
14. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>.
15. Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України від 07.02.2014 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-14>.
16. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 р. № 5. *Вісник Верховного суду України*. 2009. № 3. С. 7.

ТЕМА 8: ПРЕДСТАВНИЦТВО ТА ДОВІРЕНІСТЬ

□□ Питання для обговорення

1. Поняття, види та підстави виникнення представництва у цивільному праві.
2. Суб'єктний склад правовідносин представництва та повноваження представника.
3. Представництво з перевищенням повноважень: поняття та правові наслідки.
4. Поняття та види довіреності.
5. Умови чинності та форма довіреності.
6. Поняття та умови передоручення.
7. Припинення довіреності: підстави та правові наслідки.

□□ Основні терміни і поняття

Представництво, підстави виникнення представництва, законне представництво, добровільне представництво, комерційне представництво, особа, яку представляють (довіритель), представник (повірений), третя особа, комерційний представник, посередник, рукоприкладч; представництво з перевищенням повноважень, схвалення правочину особою, яку представляють, довіреність, фидуціарний правочин, односторонній правочин, генеральна довіреність, разова довіреність, спеціальна довіреність, відклична довіреність, безвідклична довіреність, довіреність із визначенням строку дії, довіреність без визначення строку дії, довіреність, видана в порядку передоручення, умови чинності довіреності, форма довіреності, письмова форма довіреності, письмова форма з нотаріальним посвідченням довіреності, довіреність, прирівняна до нотаріально посвідченої, передоручення, умови передоручення, замісник (трассант), скасування довіреності, відмова від довіреності.

Методичні рекомендації до вивчення теми

Представництво – це правочин, здійснений однією особою (представником) від імені іншої особи (яку представляють) в силу повноважень, заснованих на довіреності, законі або адміністративному акті, який безпосередньо створює, змінює або припиняє цивільні права і обов'язки особи, яку представляють. Представництво – це односторонній правочин, адже правові наслідки виникають внаслідок волевиявлення лише однієї сторони.

Здобувачі повинні розуміти суб'єктний склад відносин представництва. До суб'єктів представництва належать: особа, яку представляють, – особа, від імені та в інтересах якої представник учиняє юридичне значимі діяння; представник – особа, що уповноважена вчиняти юридичне значущі діяння від імені та в інтересах іншої особи; третя особа – особа, з якою, внаслідок юридичне значущих діянь представника, встановлюються, змінюються чи

припиняються суб'єктивні цивільні права та обов'язки особи, яку представляють.

Важливим є питання правильного визначення повноважень представника. Представник може здійснювати від імені особи, яку представляє, різні цивільно-правові правочини або інші юридичні дії (укладати договори, одержувати заробітну плату, поштову кореспонденцію, представляти інтереси в суді). Проте важливо відзначити, що не допускається здійснювати через представника дії, які носять особистий характер (складати заповіт, здійснювати усиновлення) або складають особистий обов'язок (виконання певної роботи, виплата аліментів).

Повноваження представника можуть опиратися на довіреність, закон або адміністративний акт (наприклад, наказ керівника підприємства про призначення особи на посаду). Варто розрізняти два основних види представництва: добровільне і обов'язкове.

Найбільш поширеним на практиці видом добровільного представництва є представництво на підставі довіреності. Тому необхідно усвідомити поняття довіреності і не змішувати поняття довіреності як одностороннього правочину і як юридичного документу. Довіреність – письмовий документ, що його видає одна особа іншій особі для представництва перед третіми особами. Форма довіреності має відповідати формі, в якій відповідно до закону має вчинятися правочин.

Важливим для з'ясування суті відносин представництва є питання визначення повноважень представника. Правові наслідки дій, здійснених представником, виникають для особи, яку представляють за умови, що вони здійснені в межах наданого йому повноваження. Крім того, важливо з'ясувати, які наслідки настають за представництвом без повноважень чи з перевищенням їх.

За загальним правилом, представник зобов'язаний учинити правочин від імені і в інтересах особи, яку він представляє, особисто. Проте в окремих випадках він може перекласти свої повноваження повністю або частково на іншу особу: 1) якщо це передбачено законом чи договором між особою, яку представляють, і представником; 2) якщо представник був примушений до цього обставинами для охорони інтересів особи, яку представляє.

Представник, який переклав свої повноваження на іншу особу, повинен сповістити про це особу, яку представляє, та надати їй необхідні відомості про особу, якій передано повноваження (замісника). Невиконання цього обов'язку накладає на особу, яка передала повноваження, відповідальність за дії замісника, як за власні. Правочин, учинений замісником, створює, змінює або припиняє цивільні права та обов'язки безпосередньо для особи, яку представляють.

□ □ Питання для самоконтролю

1. Що таке представництво? Які його види та підстави виникнення?
2. Чим обов'язкове представництво відрізняється від добровільного?

3. Хто може бути представником? Які його повноваження?
4. Який суб'єктний склад правовідносин представництва?
5. Які правові наслідки перевищення повноважень представником?
6. Що таке довіреність? Які її види та форми?
7. Які довіреності прирівнюються до нотаріально посвідчених?
8. Які підстави припинення довіреності вам відомі?

□ □ **Завдання для самоконтролю**

1. *Визначте, чи є зазначені дії представництвом. Якщо так, то вкажіть вид представництва та його підставу:*

- 1) отримання А. заробітної плати Б.;
- 2) укладання директором ТОВ договору поставки від імені товариства;
- 3) ознайомлення адвоката відповідача з доказами по судовій справі;
- 4) дарування батьками малолітній дитині подарунку на день народження;
- 5) доставка перевізником товару від продавця покупцеві;
- 6) відкриття батьками банківського рахунку на ім'я неповнолітньої особи;
- 7) передача батьками для виставки картини, отриманої їхньою неповнолітньою дитиною у спадщину від діда;
- 8) видача касиром магазину чеку покупцеві;
- 9) використання водієм А. автомобіля, що належить Б. на підставі договору оренди;
- 10) отримання дружиною посилки, відправленої на ім'я її чоловіка.

2. *Дайте порівняльну характеристику:*

- 1) довіреності і договору доручення;
- 2) довіреності і договору комісії;
- 3) довіреності та договору управління майном.

□ □ **Тематика презентацій**

1. Історія виникнення та розвитку інституту представництва в Україні.
2. Особливості законного представництва.
3. Комерційне представництво: зміст та особливості.
4. Представництво за довіреністю.
5. Процесуальне та матеріальне представництво.
6. Особливості здійснення функцій представника юридичною особою.

□ □ **Нормативно-правові акти**

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356. Глава 17.
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 1. Статті 154, 172, 256-2, 256-6.
3. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.

4. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.

5. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. №296/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 17. Ст. 66.

6. Про порядок посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.06.1994 р. № 419 (у ред. Постанови 06.07.2006 р. № 940). *Офіційний вісник України*. 2006. № 27. – Ст. 100.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 5. ТЕОРІЯ ПРАВОЧИНІВ

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 6

ТЕМА 9: ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВОЧИНИ

Мета практичного заняття: засвоєння, поглиблення та закріплення знань про поняття та види правочинів, умови їх чинності, а також підстави та правові наслідки визнання правочинів недійсними (нікчемними та оспорюваними).

□ □ Питання для обговорення

1. Поняття та ознаки правочину.
2. Види правочинів.
3. Умови чинності правочинів.
4. Форма правочину. Способи волевиявлення.
5. Тлумачення змісту правочину.
6. Відмова від правочину.

□ □ Основні терміни і поняття

Правочин, воля, волевиявлення, ціль та мотив правочину; односторонній, двосторонній та багатосторонній правочин; відплатний та безвідплатний правочин; реальний та консенсуальний правочин, каузальний та абстрактний правочин; правочин, укладений під умовою, відкладальна та скасувальна умова; строковий та безстроковий правочин; фідуціарний правочин; біржовий правочин; зміст правочину, істотні умови правочину; форма правочину; конклюдентні дії, легітимаційні знаки, усна форма правочину, письмова форма правочину, нотаріальне посвідчення правочину, державна реєстрація прав з правочину; місце вчинення правочину; тлумачення змісту правочину, граматичне, системно-структурне та комплексне тлумачення правочину; відмова від правочину.

Методичні рекомендації до вивчення теми

Однією з найпоширеніших підстав виникнення цивільних правовідносин є правочин, тому необхідно правильно розуміти його сутність, зміст, знати

умови чинності та види за різними критеріями

Правочин – вольова, правомірна дія суб'єкта, спрямована на виникнення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків – розглядається як різновид юридичних фактів. Проте, слід розуміти, що не будь-яка дія є правочином, а лише така, яка відповідає усім його ознакам. Так, правочин має бути вчинений рівноправними особами, воля яких повинна відповідати їх волевиявленню, бути спрямованим на реальне настання юридичних наслідків, бути правомірним актом-дією.

Правочин спричиняє правові наслідки за умови дотримання передбачених законом умов чинності правочинів. Правочин має бути укладений особою з належним обсягом дієздатності, з дотриманням передбаченої законом форми, спрямованим на реальне настання юридичних наслідків, а також бути правомірним актом-дією особи. Слід розуміти сутність вищезазначених умов, уміти охарактеризувати зміст кожної з них. Вимоги, яким повинен відповідати правочин, визначені за загальним правилом, в законі. При відсутності закону правочин не повинен суперечити загальним засадам цивільного права.

Особливу увагу варто звернути на дотримання умов чинності при здійсненні правочинів між юридичними особами. Воля юридичної особи формується його органом, а в окремих випадках вона виражається через представника.

□ □ Питання для самоконтролю

1. Що таке правочин? Які умови його чинності?
2. В якій формі укладаються правочини?
3. Чим воля в правочини відрізняється від волевиявлення?
4. Які види правочинів вам відомі?
5. В якому випадку правочин підлягає нотаріальному посвідченню?
6. Хто і в якому випадку здійснює державну реєстрацію прав з правочину?
7. У чому полягають особливості електронного правочину?
8. В якому порядку та за яких умов можлива відмова від правочину?

□ □ Завдання для самоконтролю

1. *Обґрунтуйте, які з зазначених відносин є правочинами. Визначте їх вид:*

- 1) дарування другу подарунка на день народження;
- 2) поїздка автобусом;
- 3) оплата батьками студента вартості його навчання в університеті протягом семестру;
- 4) доставка продавцем придбаного товару покупцеві;
- 5) складання заповіту;
- 6) посвідчення заповіту нотаріусом;
- 7) прийняття спадщини спадкоємцем за заповітом;
- 8) продаж абсолютно недієздатним громадянином речей на ринку;

- 9) відкликання довіреності довірительом;
- 10) виконання працівником трудових обов'язків на підприємстві.

2. Користуючись Цивільним кодексом України, наведіть по два приклади:

- 1) односторонніх та двосторонніх правочинів;
- 2) відплатних та безвідплатних правочинів;
- 3) реальних та консенсуальних правочинів;
- 4) каузальних та абстрактних правочинів;
- 5) правочинів з відкладальною та скасувальною умовами;
- 6) строкових та безстрокових правочинів.

3. Визначте, в якій формі повинен бути укладений правочин:

- 1) купівлі-продажу м'яких меблів між фізичними особами на суму 350 грн.;
- 2) купівлі-продажу фізичною особою пральної машини за 1200 грн. в магазині;
- 3) дарування обручки з діамантом нареченій;
- 4) оренди складу підприємством терміном на два роки;
- 5) купівлі-продажу дачного будинку між фізичними особами;
- 6) позики між фізичними особами на суму 250 грн.;
- 7) довічного утримання літньої людини з правом спадкування її квартири;
- 8) дарування фотоапарату вартістю 200 грн. між фізичними особами з обов'язком дарувальника передати дарунок у майбутньому;
- 9) поставки партії товару між юридичними особами;
- 10) оренди автомобіля юридичною особою у громадянина строком на 6 місяців.

4. Складіть проект заповіту:

- 1) підписаного спадкодавцем та посвідченого нотаріусом;
- 2) підписаного спадкодавцем та посвідченого посадовою особою, яка має право на здійснення даних дій;
- 3) підписаного рукоприкладцем та посвідченого посадовою особою, яка має право на здійснення даних дій.

Тематика презентацій

1. Особливості укладання та види біржових правочинів.
2. Цивільно-правові документи та їх нотаріальне посвідчення.
3. Особливості вчинення правочинів неповнолітніми та обмежено дієздатними особами.
4. Особливості здійснення представницьких функцій від імені юридичної особи.

Нормативно-правові акти

1. Цивільний кодекс України :Закон України від 16.01.2003 р. *Відомості*

Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356. Глава 16.

2. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 45. Ст. 410.

3. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 р. *Голос України*. 2004. № 142. 3 серпня.

4. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 р. № 1127. *Офіційний вісник України*. 2016. № 2. С. 731.

5. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 389.

6. Про Порядок посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.06.1994 р. № 419. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-94-%D0%BF>.

7. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. №296/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 17. Ст. 66.

8. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>.

9. Про судову практику у справах за скаргами на нотаріальні дії або відмову в їх вчиненні : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.01.1992 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v0002700-92>.

ТЕМА 10: НЕДІЙСНІСТЬ ПРАВОЧИНІВ

□ □ Питання для обговорення

1. Недійсні правочини: поняття та види. Момент недійсності правочину.
2. Підстави та правові наслідки нікчемності правочинів.
3. Підстави та правові наслідки оспорюваності правочинів.
4. Правові наслідки недійсності правочину та окремих його частин.

□ □ Основні терміни і поняття

Недійсний правочин, нікчемний правочин, оспорюваний правочин, момент недійсності правочину, презумпція чинності правочину, схвалення правочину, правочин, що порушує публічний порядок, помилка, помилка, що має істотне значення, обман, насильство, погроза, фіктивний правочин, удаваний правочин, реституція, субсидіарна відповідальність, моральна шкода, збитки, упущена вигода, реальні збитки.

Методичні рекомендації до вивчення теми

Готуючись до практичного заняття, необхідно чітко з'ясувати поняття недійсних правочинів як правочинів, що не породжують правових наслідків, на

настання яких сторони розраховували. Але при цьому, слід уяснити, що недійсні правочини не є юридично байдужим фактом. Отже, недійсні правочини спричиняють правові наслідки, що прямо передбачені законом.

Цивільний кодекс України містить класифікацію юридичних фактів, які спричиняють недійсні правочини та класифікацію самих недійсних правочинів, як нікчемних, так і оспорюваних. Тому необхідно ознайомитися з відповідними положеннями Цивільного кодексу, визначити види недійсності та підстави нікчемності та оспорюваності правочинів. Поділ недійсних правочинів на нікчемні і оспорювані має значення для правильного вирішення ситуаційних задач, тому сутність, підстави та правові наслідки недійсності необхідно запам'ятати.

□□ Питання для самоконтролю

1. Що таке недійсний правочин? Які види недійсних правочинів вам відомі?
2. Чим нікчемний правочин відрізняється від оспорюваного?
3. Які підстави нікчемності правочинів вам відомі?
4. Які підстави оспорюваності правочинів вам відомі?
5. Які правові наслідки визнання правочину недійсним?
6. З якого моменту правочин вважається недійсним?
7. В якій формі може відбуватися схвалення правочину? За яких умов це можливо?
8. У чому полягають особливості удаваного правочину?

□□ Завдання для самоконтролю

1. Користуючись Цивільним кодексом України, складіть перелік норм, відповідно до яких:

- 1) порушення простої письмової форми правочину спричиняє його нікчемність;
- 2) порушення письмової нотаріальної форми правочину спричиняє його нікчемність;
- 3) порушення вимог про державну реєстрацію правочину спричиняє його нікчемність.

2. Складіть таблицю недійсних правочинів з дефектами:

- 1) суб'єктного складу;
- 2) волі;
- 3) змісту та порядку укладання;
- 4) форми.

3. Складіть таблицю недійсних правочинів, правовими наслідками яких є:

- 1) двостороння реституція;
- 2) двостороння реституція та відшкодування збитків;
- 3) двостороння реституція та відшкодування моральної шкоди;

- 4) двостороння реституція, відшкодування збитків та моральної шкоди;
- 5) двостороння реституція, відшкодування збитків у подвійному розмірі та моральної шкоди.

□ □ Тематика презентацій

1. Правові наслідки недійсності правочинів.
2. Огляд судової практики про визнання недійсним фіктивних та удаваних правочинів.
3. Підстави нікчемності правочинів.

□ □ Нормативно-правові акти

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356. Глава 16.
2. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 45. Ст. 410.
3. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 р. *Голос України*. 2004. № 142. 3 серпня.
4. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 р. № 1127. *Офіційний вісник України*. 2016. № 2. С. 731.
5. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 389.
6. Про Порядок посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.06.1994 р. № 419. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-94-%D0%BF>.
7. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. №296/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 17. Ст. 66.
8. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>.
9. Про судову практику у справах за скаргами на нотаріальні дії або відмову в їх вчиненні : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.01.1992 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v0002700-92>.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 6

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 7

Мета практичного заняття: засвоєння, поглиблення та закріплення знань про цивільно-правові строки та терміни, їх види, правила обчислення, особливості позовної давності, зокрема її види, правила обчислення, правові наслідки спливу.

ТЕМА 11: СТРОКИ ТА ТЕРМІНИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ. ПОЗОВНА ДАВНІСТЬ

□ □ Питання для обговорення

1. Поняття строків і термінів та їх обчислення.
2. Види цивільно-правових строків.
3. Поняття та значення позовної давності. Види строків позовної давності.
4. Обчислення строків позовної давності.
5. Правові наслідки спливу строку позовної давності. Поновлення строку позовної давності.

□ □ Основні терміни і поняття

Строк, термін, законні та судові строки, абсолютно та відносно визначені строки, імперативні та диспозитивні строки, загальні та спеціальні строки, правостворюючі та преклюзивні строки, гарантійні строки, строки придатності, претензійні строки, відстрочка, розстрочка, позовна давність, спеціальна позовна давність, переривання та зупинення строку позовної давності, сплив та поновлення строку позовної давності, непереборна сила, мораторій.

Методичні рекомендації до вивчення теми

Передусім важливо з'ясувати роль і значення строків в цивільному праві в сучасних умовах. При цьому слід мати на увазі, що в літературі категорії «строк» і «термін» часто вживаються в однаковому розумінні. Між тим, ці поняття мають різне юридичне значення. Строк – це період у часі, тоді як термін – це момент у часі. Цивільне право знає декілька видів строків. Треба знати ці види та відмінності між ними.

Позовна давність – це один із юридичних фактів, який також має важливе значення для цивільного обороту. Слід чітко засвоїти поняття позовної давності та її види. Важливо навчитися визначати початок перебігу позовної давності, її перерив та зупинення перебігу, закінчення, а також знати, які наслідки настають після спливу позовної давності.

Важливо встановити цивільні правовідносини, на які позовна давність не поширюється. При цьому слід запам'ятати, що позовна давність – це строк для захисту права, а не строк для звернення до суду. Отже, навіть у випадку спливу строку позовної давності, особа, права якої порушені, має право звернутися за захистом до суду і відновити своє порушене право, Оскільки правові наслідки спливу строку позовної давності можуть бути застосовані виключно на вимогу сторони судової справи, а не з ініціативу суду, як це мало місце за ЦК УРСР 1963р.

□ □ Питання для самоконтролю

1. Що таке строк у цивільному праві? У чому полягають його відмінності від терміну?

2. Які правила обчислення строків вам відомі?
3. Коли починається перебіг строку?
4. Які види строків вам відомі?
5. Що таке позовна давність і яке її правове значення?
6. Які правила обчислення позовної давності передбачені чинним законодавством?
7. Які види позовної давності передбачені чинним законодавством?
8. На які вимоги позовна давність не поширюється?

Завдання для самоконтролю

1. Визначте основні відмінності:

- 1) цивільно-правових строків та термінів;
- 2) строків позовної давності та інших видів цивільно-правових строків;
- 3) правових наслідків спливу, зупинення та переривання строку позовної давності.

2. Користуючись Цивільним кодексом України, наведіть по три приклади:

- 1) абсолютно та відносно визначених строків і термінів;
- 2) імперативних та диспозитивних строків;
- 3) загальних та спеціальних строків;
- 4) преклюзивних строків та термінів.

Тематика презентацій

1. Строки здійснення цивільних прав.
2. Гарантійні строки у цивільному праві.
3. Юридичне значення позовної давності як особливого строку захисту цивільних прав.
4. Спеціальні строки позовної давності.

Нормативно-правові акти

1. Цивільний кодекс України :Закон України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356. Глави 18, 19.
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 1. Стаття 12.

ТЕМА 12: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Питання для обговорення

1. Поняття, ознаки, функції та принципи відповідальності.
2. Види та форми цивільно-правової відповідальності.
3. Підстави та умови цивільно-правової відповідальності.
4. Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності.

5. Відшкодування моральної шкоди.

□ □ Основні терміни і поняття

Цивільно-правова відповідальність, державний примус, договірна та позадоговірна відповідальність, повна, обмежена, кратна відповідальність, часткова, солідарна, субсидіарна відповідальність, відповідальність в порядку регресу, кредитор, боржник, правопорушення, протиправна поведінка, шкода, майнова шкода, моральна шкода, збитки, реальні збитки, упущена вигода, вина, презумпція вини боржника, змішана вина, цивільно-правові санкції, оперативні санкції, відшкодування шкоди в натурі, неустойка, штраф, пеня, непереборна сила.

Методичні рекомендації до вивчення теми

Положення теми про основні засади цивільно-правової відповідальності тісно пов'язані із знаннями, отриманими внаслідок вивчення теми «Здійснення і захист цивільних прав», оскільки порушення цивільних прав та інтересів надає правову підставу для їх захисту, що тягне за собою цивільно-правову відповідальність. Також необхідно знати види, підстави та умови настання цивільної відповідальності, а також способи захисту цивільних прав та інтересів.

Цивільно-правова відповідальність – це вид юридичної відповідальності, який полягає у застосуванні державного примусу до порушника шляхом позбавлення його певних благ чи покладання обов'язків майнового характеру.

Підставою для настання цивільно-правової відповідальності є вчинення особою цивільного правопорушення як юридичний факт. Цивільне правопорушення – протиправна дія або бездіяльність особи, що порушує норми актів цивільного законодавства або умови договору, і з якою договір або закон пов'язують виникнення цивільно-правової відповідальності.

Умовами цивільно-правової відповідальності є:

- 1) протиправність поведінки (дія чи бездіяльність);
- 2) наявність майнової та (або) моральної шкоди;
- 3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою і заподіяною шкодою;
- 4) вина особи, яка заподіяла шкоду.

Розглядаючи питання видів цивільно-правової відповідальності, слід звернути увагу на особливості відшкодування моральної шкоди. Моральна (немайнова) – шкода, що не може бути точно визначена у грошовому еквіваленті. Її компенсація у грошовому або майновому еквіваленті є згладжуванням, зменшенням негативних наслідків, завданих потерпілому. Може полягати у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала через каліцтво або інше ушкодження здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна; у приниженні

честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи (ч.2 ст.23 ЦК).

Окремо слід звернути увагу на підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності. Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності – обставини, з якими закон або договір пов'язують звільнення особи від застосування до неї санкцій за правопорушення. Підставами звільнення від відповідальності є випадок (казус), непереборна сила, а також форс-мажор, сутність та зміст яких необхідно розуміти.

□ □ Питання для самоконтролю

1. Що таке цивільно-правова відповідальність? У чому її особливості?
2. Які види цивільно-правової відповідальності передбачені чинним законодавством?
3. Що є підставою притягнення до цивільно-правової відповідальності? За яких умов вона настає?
4. У чому полягають відмінності часткової, солідарної та субсидіарної відповідальності?
5. Які підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності передбачені чинним законодавством?
6. У чому полягають особливості відшкодування майнової шкоди?
7. У чому полягають особливості відшкодування моральної шкоди?
8. Які види неустойки вам відомі? У чому полягають їх особливості?

□ □ Завдання для самоконтролю

1. *Визначте відмінності та спільні риси:*
 - 1) цивільно-правової та кримінально-правової відповідальності;
 - 2) цивільно-правової та адміністративно-правової відповідальності;
 - 3) цивільно-правової та господарсько-правової відповідальності.

2. *Чи може бути особа притягнута до цивільно-правової відповідальності у таких випадках:*
 - 1) за несвоєчасну сплату комунальних послуг;
 - 2) за нанесення образи сусіду;
 - 3) за несвоєчасну виплату директором підприємства заробітної плати працівникам;
 - 4) за пошкодження верстата працівником під час виконання трудових обов'язків;
 - 5) за самовільне знищення особою дерев, які ростуть на сусідській ділянці, якщо вони затуляють світло сусіду;
 - 6) за скоєння особою вбивства через необережність, внаслідок чого сім'я потерпілого залишилася без годувальника;
 - 7) за завдання шкоди здоров'ю особи слідчим МВС при розслідуванні кримінальної справи;

- 8) за заподіяння продавцем шкоди здоров'ю дитини у випадку продажу дитячого харчування неналежної якості;
- 9) за здійснення юридичною особою господарської діяльності без отримання ліцензії;
- 10) за неналежне піклування батьків за малолітньою дитиною.

3. Визначте відмінності та спільні риси:

- 1) договірної та позадоговірної відповідальності;
- 2) часткової, солідарної та субсидіарної відповідальності;
- 3) повної, обмеженої та кратної відповідальності.

4. Користуючись Цивільним кодексом України наведіть по три приклади статей, що передбачають:

- 1) відповідальності незалежно від вини;
- 2) дольову, солідарну та субсидіарну відповідальності;
- 3) обмежують або збільшують розмір відповідальності боржника.

□ □ Тематика презентацій

1. Сутність та зміст цивільно-правової відповідальності.
2. Відповідальність без вини в цивільному праві.
3. Визначення розміру відшкодування у випадку притягнення особи до цивільно-правової відповідальності.
4. Особливості відшкодування моральної шкоди.

□ □ Нормативно-правові акти

1. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356. Глави 3, 51.
3. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 1.
4. Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань : Закон України від 22.11.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 5. Ст. 28.
5. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.03.1992 р. № 6. *Юридичний вісник України*. 2002. № 26. С.25-31.
6. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 4. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 2003. № 3. С. 138-151.
7. Про судову практику у справах про захист права власності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22.12.1995 р. № 20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-14>.

8. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 р. № 1. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 3. С. 7.

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ

Актами цивільного стану є події та дії, які нерозривно пов'язані з фізичною особою і започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків.

Акціонерне товариство – господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями.

Альтернативна неустойка – вид неустойки, згідно якого за вибором кредитора стягується або неустойка, або відшкодовуються збитки, завданні йому невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання боржником.

Боржник – сторона зобов'язання, яка зобов'язана вчинити на користь кредитора певну дію чи утриматися від її вчинення.

Виділом є перехід за розподільчим балансом частини майна, прав та обов'язків юридичної особи до однієї або кількох створюваних нових юридичних осіб.

Виключна неустойка – неустойка, що обмежує відповідальність боржника тільки сплатою неустойки і виключає право кредитора на відшкодування збитків.

Виробничим кооперативом є добровільне об'єднання громадян на засадах членства для спільної виробничої або іншої господарської діяльності, яка базується на їхній особистій трудовій участі та об'єднанні його членами майнових пайових внесків. Статутом кооперативу та законом може бути передбачено участь у діяльності виробничого кооперативу на засадах членства також інших осіб.

Довіреністю є письмовий документ, що видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами.

Договірна неустойка – неустойка, що встановлюється за домовленістю сторін (її розмір, співвідношення із збитками, порядок обчислення залежать від волі учасників основного зобов'язання).

Дольові зобов'язання – зобов'язання, в яких кожен із кредиторів має право вимагати виконання зобов'язання, а кожен із боржників зобов'язаний виконати зобов'язання в рівній частці з іншими особами, якщо інше не встановлено договором чи актами цивільного законодавства.

Дрібний побутовий правочин – правочин, який задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість.

Законна неустойка – неустойка, що визначається ЦК і застосовується незалежно від того, передбачений чи ні обов'язок її сплати в договорі.

Залікова неустойка – неустойка, за якої збитки відшкодовуються у частині, не покритій неустойкою, якщо це прямо передбачено в договорі.

Звичасм є правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері цивільних відносин.

Звичаї ділового обороту – правила поведінки, усталені у сфері підприємницької діяльності.

Зобов'язальне право – підгалузь цивільного права, норми якої регулюють відносини, що виникають при переході матеріальних та інших благ від однієї особи до іншої.

Зобов'язання – правовідношення, в яких одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Командитне товариство – товариство, в якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства.

Комерційним представником є особа, яка постійно та самостійно виступає представником підприємців при укладенні ними договорів у сфері підприємницької діяльності.

Кредитор – сторона зобов'язання, яка наділена правом вимоги щодо вчинення або ж відмови від вчинення боржником певної дії.

Майном є окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки.

Місцезнаходженням юридичної особи є фактичне місце ведення діяльності чи розташування офісу, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи (переважно знаходиться керівництво) та здійснення управління і обліку.

Місцем проживання фізичної особи є житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово.

Непідприємницькими товариствами є товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками.

Неподільною є річ, яку не можна поділити без втрати її цільового призначення.

Неспоживною є річ, призначена для неодноразового використання, яка зберігає при цьому свій первісний вигляд протягом тривалого часу.

Неустойка (штраф, пеня) – грошова сума або інше майно, яке боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання.

Нікчемний правочин – правочин, недійсність якого встановлена законом.

Об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага.

Одностороннім правочином є дія однієї сторони, яка може бути представлена однією або кількома особами.

Оспорюваний правочин – правочин, недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом.

Пеня – неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Перетворенням юридичної особи є зміна її організаційно-правової форми.

Підприємницькі товариства – товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками.

Повне товариство – товариство, учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями усім майном, що їм належить.

Подільною є річ, яку можна поділити без втрати її цільового призначення.

Позовна давність – строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.

Право зворотної вимоги (регресу) – право боржника, який виконав солідарний обов'язок пред'явити вимогу до кожного з решти солідарних боржників, за яких він виконав зобов'язання перед кредитором, у рівній частці.

Правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним.

Правочин, що порушує публічний порядок – правочин, що був спрямований на порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина, знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним.

Правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Представництвом юридичної особи є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи.

Представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє.

Прострочення виконання – порушення стороною обов'язку передати річ, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші, вчинити інші дії у передбачений договором чи у інший розумний строк після виникнення зобов'язання.

Реальні збитки – втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права.

Річ є визначеною індивідуальними ознаками, якщо вона наділена тільки їй властивими ознаками, що вирізняють її з-поміж інших однорідних речей, індивідуалізуючи її.

Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства.

Солідарні зобов'язання – зобов'язання, в яких право вимоги чи право виконання неподільні.

Споживною є річ, яка внаслідок одноразового її використання знищується або припиняє існувати у первісному вигляді.

Строком є певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення.

Субсидіарні (додаткові) зобов'язання – зобов'язання, в яких наявні основний та субсидіарний (додатковий) боржник.

Терміном є певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення.

Товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві.

Удаванним є правочин, який вчинено сторонами для приховання іншого правочину, який вони насправді вчинили.

Упущена вигода – доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене.

Установою є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна.

Фізична особа – це людина як учасник цивільних відносин.

Фіктивним є правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися цим правочином.

Філією є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій.

Цивільна правоздатність – здатність мати цивільні права та обов'язки.

Цивільне право – галузь права, що регулює особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також

здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

Штраф – неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.

Штрафна (кумулятивна) неустойка – неустойка, що стягується понад збитки, завданні кредитору невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання боржником.

Юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, яка наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.

2. Цивільне право (частина загальна). Курс лекцій : навч. посіб. / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. 448 с.

3. Цивільне право : підручник у 2-х томах. Том 1. / за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Харків : Право, 2020. 656 с.

4. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 976 с.

5. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. 6-те вид., перероб і допов. / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2019. Т.1. 752 с.

Додаткова

1. Бондар І.В. Особисті немайнові правовідносини : нотаріат, суд, виконавче провадження : монографія / І.В. Бондар. Київ : Алерта, 2019. 365 с.

2. Дзера І.О. Санкції у цивільному праві : проблеми теорії та судової практики : монографія. Харків : Дакор, 2022. 540 с.

3. Зловживання правом : зб. ст. / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2022. 308 с.

4. Зразки документів з приватного права (цивільно-процесуальне та господарсько-процесуальне законодавство України) : навч. посіб. 3-тє вид., перероб. та допов. / В.І. Лебідь, П.С. Матвєєв, С.П. Матвєєва, Н.С. Хатнюк. Київ : Алерта, 2021. 182 с.

5. Моральна шкода. Все, що потрібно знати юристу ...і трохи більше / В.І. Манукян ; пер. з рос. О. М. Уліщенко. Харків : Право, 2020. 568 с.

6. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. В.І. Теремецького. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2020. 1152 с.

7. Нетипові об'єкти : зб. ст. / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2022. 266 с.
8. Нижний А.В., Ходаківський М.П., Юровська Г.В. Визнання правочинів недійсними : основи теорії та судова практика : посібник для суддів. / за ред. А.В. Нижного. Київ : Алерта, 2020. 234 с.
9. Право нерухомості крізь призму судової практики : монографія / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. 344 с.
10. Рекодифікація цивільного законодавства України в умовах євроінтеграційних процесів : монографія / Харитонов Є.О., Харитонова О.І., Голубєва Н.Ю. Київ : Норма права, 2020. 348 с.
11. Римське право крізь призму традиції і судової практики : монографія / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2022. 512 с.
12. Строки. Позовна давність : збірка статей / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. 240 с.
13. Ткачук О.М. Цивільний кодекс України : постатейний покажчик правових позицій Верховного Суду – Великої Палати та Касаційного цивільного суду (практика 2020 року). Харків : Право, 2021. 744 с.
14. Харитонова О., Довгерт А. Оновлення Цивільного кодексу України. Формування підходів. Київ : Гельветика, 2020. 674 с.
15. Цивільне право України : навч. посіб. у 2 т. / Ю.Ф. Іванов, О.В. Куриліна, М.В. Іванова – 2-ге вид. доповн. і переробл. – Т. 1. Київ : Алерта, 2019. 342 с.
16. Цивільне право України. Навчальний посібник до складання вступного випробування в магістратуру у форматі ЗНО : навч. посіб. / Борисова В.І., Іванова К.Ю., Карнаух Б.П., Ходико Ю.Є. Харків : Право, 2021. 396 с.
17. Цивільне право: Загальна частина : навч. посіб. / Іванюта Н.В., Ніколенко Л.М., Буга В.В., Бондаренко О.О., Колосов Р.В. Харків : Дакор, 2021. 312 с.
18. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар. Том 1. Загальні положення. Особи / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2020. 928 с.
19. English Private Law. Oxford Principles of English Law. / Edited by Andrew Burrows QC FBA . Oxford university press, 2021. 1625 p.
20. Gillian Douglas, An Introduction to Family Law. Second Edition. Oxford university press, 2021. 256 p.

Інформаційні ресурси

1. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://www.rada.gov.ua>.

2. Офіційний сайт Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/perelik_sprav/.
3. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
4. Кабінет електронних сервісів Міністерства юстиції України. URL: <https://kap.minjust.gov.ua/>
5. Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. URL: <https://usr.minjust.gov.ua/content/free-search>
6. Офіційний сайт Нотаріальної палати України. URL: <https://npu.ua/>
7. Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій (УКРНОІВІ) URL: <https://ukrpatent.org/>
8. Офіційний сайт Національної Асоціації Адвокатів України. URL: <https://unba.org.ua>.

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Щипанова Ольга Олександрівна
Болокан Інна Вікторівна

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО (ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА)

Методичні рекомендації та завдання до практичних занять
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право»
освітньо-професійної програми «Право» : в 2 ч. Ч. 1.

Рецензент *Т.О. Коломоєць*
Відповідальний за випуск *Д.О. Єрмоленко*
Коректор *О.О. Щипанова*